

NICOLAE JORGA
OSMANLI
İMPARATORLUĞU TARİHİ
(1538-1640)

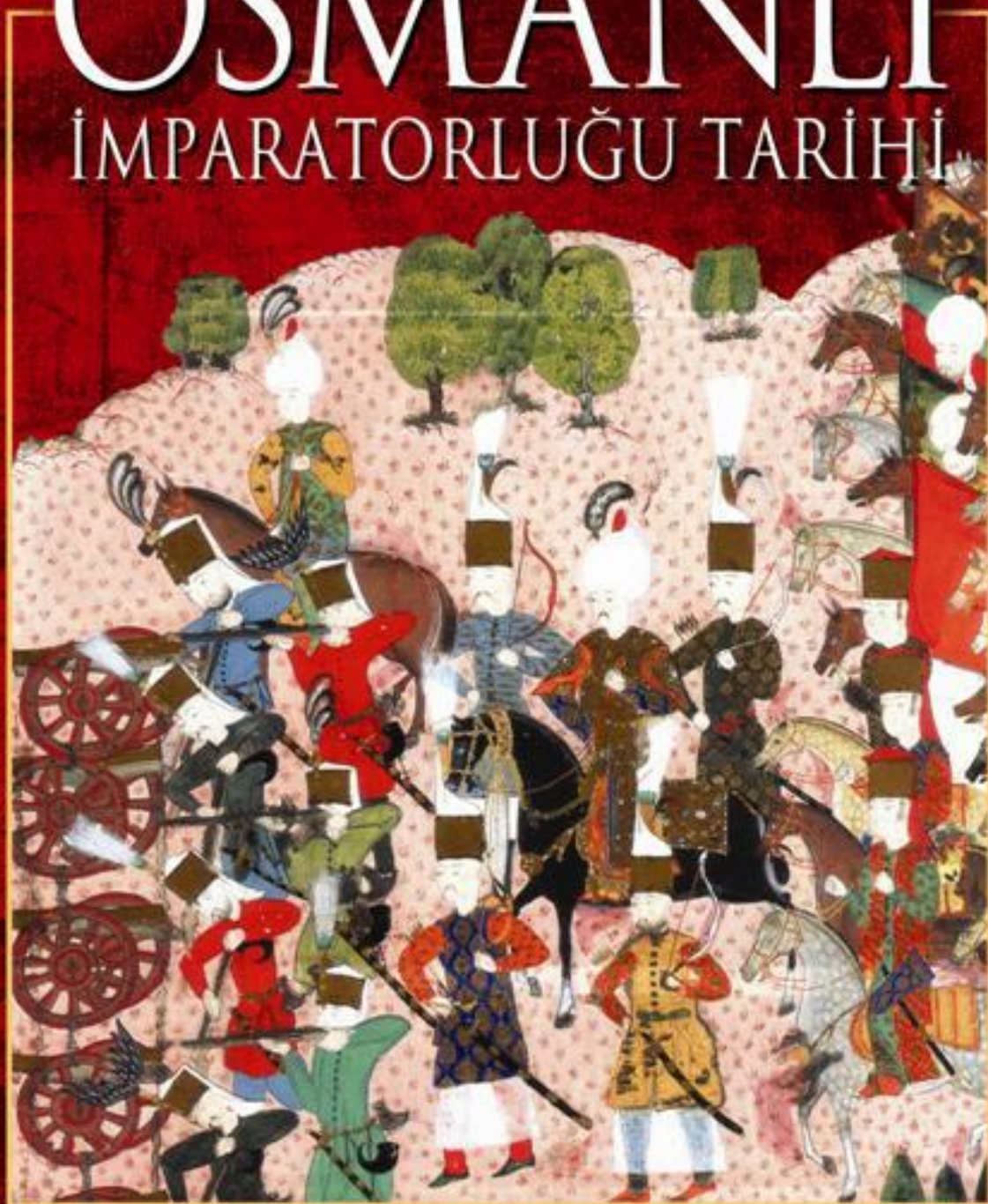
CİLT

I-II-III
IV-V

NICOLAE JORGA

OSMANLI

İMPARATORLUĞU TARİHİ

 Yeditepe

 Yeditepe

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

NICOLAE JORGA

Orijinal adı:

Geschichte des Osmanischen

Reiches, I, Gotha 1908

Yayına Hazırlayan:

Erhan Afyoncu

Çeviri:

Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol:

Kemal Beydilli

Yeditepe Yayınevi

Çatalçeşme Sokak Defne Han, No: 27/15

34410 Cağaloğlu İstanbul

Telefon:

0 212 528 47 53

Faks:

0 212 512 33 78

www.yeditepeyayinevi.com

bilgi@yeditepeyayinevi.com

JORGA'NIN OSMANLI TARİHİ YAYINLANIRKEN

Her insanın hayalleri vardır. Bir tarihçi olarak benim de en büyük hayallerimden biri Osmanlı tarihi ile ilgili önemli eserlerin, seyahatnamelerin, elçi raporlarının Türkçe'ye kazandırılmasıydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı dillerdeki eserlerin çevrilmesi gerektiğinin farkına varılmış ve çeşitli devlet kurumları tarafından birçok eserin Türkçe çevirisi yayınlanmıştır. Ancak bu uzun ömürlü olmamış, daha sonraki yıllarda devlet kurumları genellikle sipariş usulüyle değil de kendilerine gelen eserleri basmakla yetinmişlerdir. Özel yayınevleri de fazla getirisi olmayan tarihle ilgili bu tür eserlerin yayınına rağbet etmemişlerdir. Bu yüzden de araştırmalar daha çok Osmanlı kaynaklarına dayanılarak yapıldığı için eksik olmuştur.

Yaklaşık 15 yıl önce, Osmanlı tarihçiliğinin en önemli isimlerinden Prof. Dr. Halil İnalcık'ın araştırmaları sayesinde tanıdığım Nicolea Jorga'nın 5 ciltlik Geschichte des Osmanischen Reiches (Gotha 1908-1913) ve Johann Wilhelm Zinkeisen'in 7 ciltlik Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa (1840-1863) isimli Osmanlı tarihlerinin Türkçe'ye çevrilmemiş olmalarının büyük bir eksiklik olduğunun farkına varmıştım. Bu iki Osmanlı Tarihi yazılırken bizim haberdar olmadığımız ve ulaşmamızın çok zor olduğu kaynaklar kullanılmıştı. Konuştuğum bütün hocalarım ve meslektaşlarım da bu iki önemli Osmanlı tarihinin çevrilmemesinin büyük eksiklik olduğunu, ancak mevcut şartlarda da yayınlanmalarının bir hayal olduğunu

söylüyorlardı. Bu durum Türk tarihçiliğinin bir ayıbıydı ve ortadan kaldırmak için de bir gayret gösterilmiyordu. Sadece Jorga'nın Osmanlı tarihinin 5. cildi rahmetli Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştı. Türk Tarih Kurumu diğer ciltleri de Türkçe'ye kazandırmak için teşebbüste bulunmuş, iki cildi Türkçe'ye çevrilmiş ama yayınlanmamıştı. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne durumu sordurduğumuzda Türkçe'ye çevrilen iki cildin de yerinde mevcut olmadığını öğrendik. Yeni baştan bir tercüme yaptırılması gerekiyordu.

Yıllarca devlet kurumlarına, birçok özel yayınevine Jorga'nın eserinin Türkçe'ye çevirisinin yapılmasının gerektiğini ve elimden gelen yardımı yapacağımı söylememe rağmen bu işe yanaşan olmadı. Jorga'nın 5 ciltlik, Zinkeisen'in de 7 ciltlik muazzam eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesinin oldukça zahmetli olmasından dolayı bütün teşebbüslerim yarım kalmıştı. Büyük meblağda paranın uzun süreli olarak bir karşılık alınmadan harcanması, iyi mütercim ve redaktör bulmanın zorluğu yayınevlerini bu işten uzak tutmuştu.

Değerli arkadaşım Prof. Dr. Cemal Yıldız, 2003 yılında çok iyi bir mütercim tanıdığını ve yayınlanmasını istediğim eserleri tercüme edebilecek evsafta birisi olduğunu söylemişti. Cemal Yıldız'ın tanıştırdığı Nilüfer Epçeli, hem meraklı hem çalışkan hem de iyi tercümeler yapan birisiydi. Mütercimi bulmuştuk, sıra yayınevini bulmaya gelmişti. 2003 yılı ilkbaharında yayın hayatında daha yeni olan Yeditepe Yayınevi sahibi değerli dostum Mustafa Karagüllüoğlu'na Jorga'nın Osmanlı Tarihi'nin çevirisinin yapılması gerektiğini, iyi bir mütercimi de tanıdığımı söylediğimde aldığım cevap beni şaşırtmıştı. Daha önce Yeditepe Yayınevi

ile kıyaslanmayacak büyüklükte yayınevleri ile konuştuğumda hiçbirisi buna cesaret edememişti. Ancak Mustafa Karagüllüoğlu, benim içinde olduğum her işe gireceğini söyleyerek Jorga'nın eserinin çevirisini yayınlayacağını söylemişti. Mustafa Karagüllüoğlu'na Osmanlı tarihçiliği için böylesine önemli bir eserin yayınına sağladığı için bütün tarihçiler adına teşekkür ediyorum. Yaptığı hizmet unutulmayacaktır.

2003 yazının başlarında başlayan tercümeyi değerli mütercimimiz Nilüfer Epçeli belirlediğimiz zamanda bitirdi. Başlangıçta Jorga'nın Osmanlı Tarihi'nin ilk dört cildini tercüme etmeyi, beşinci ciltte de ailesinden izin alarak Bekir Sıtkı Baykal tercümesini kullanmayı düşünmüştük. Ancak daha önce çevirisi yapılan beşinci cildi incelediğimizde tercümede çeviri yanlışları bulunduğunu gördük ve beşinci cildi yeni baştan tercüme ettirdik. Daha önceki tercüme ile Epçeli çevirisi karşılaştırıldığında aradaki fark görülecektir. Biz sadece iki örnek vereceğiz: Baykal çevirisinde İşkodra Paşası, Üsküdar Paşası; Dizbağı Nişanı da Bahçe Nişanı olarak çevrilmiştir. Jorga'nın Osmanlı Tarihi'nin Türkçe'ye kazandırılmasında baş aktörlerden biri olan ve çalışkanlığıyla tercümeyi zamanında bitiren değerli mütercimimiz Nilüfer Epçeli'ye ne kadar teşekkür etsek, emeklerinin karşılığını ödeyemeyiz. Değerli arkadaşım Cemal Yıldız'a da iyi bir mütercimle tanışmama vesile olduğu için teşekkür ediyorum.

Tercüme elimize geldikten sonra bu eserin yayını boyunca destekleri ve heyecanlarıyla bana yorgunluğumu unutturan iki değerli meslektaşım Ahmet Önal ve Uğur Demir'in yardımlarıyla ilk düzeltmeler yapıldı. Jorga'nın eserinde birçok isim ve terim Almanca'daki kullanılan şekillere çevrildiği için oldukça uğraşmak gerekti. Yer isimleriyle,

şahıs isimlerini ve terimleri elimizden geldiği ölçüde Türkçe’de kullanılan hale getirdik. Ahmet Önal ve Uğur Demir’in gayretleri olmasaydı yayına hazırlanması sırasında zaman zaman oldukça yorulduğum bu tercümenin neşri oldukça gecikirdi ve birçok yanlış düzeltmezdim. Her iki meslektaşına da gayretleri ve heyecanları için teşekkür ediyorum.

İlk düzeltmeleri yaptıktan sonra Osmanlı tarihiyle ilgili yapmak istediğim her faaliyette desteğini gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Feridun Emecen ilk dört cildi okuyarak birçok eksikliğimizi düzeltti. Prof. Dr. Feridun Emecen’in desteği bu tercümenin yayınlanmasında önemli rol oynamıştır, kendisine teşekkür ediyorum.

Tercüme belli ölçüde yayınlanacak duruma gelmişti ama işler bitmemişti, metnin bir de Almanca’dan kontrol edilmesi gerekiyordu. Değerli hocam Prof. Dr. Kemal Beydilli ricamızı kırmadı ve aylarca yoğun bir mesai sarfederek tercümeyi aslıyla karşılaştırıp yanlışları düzeltti ve çok iyi bir tercümenin ortaya çıkmasını sağladı. Kendisine ne kadar teşekkür etsek azdır.

2004 Ekim’ine gelindiğinde tercüme yayına hazır hale gelmişti, ancak iyi bir dizin yapılması gerekiyordu. Burhan Maden, Uğur Demir, Ahmet Önal, İlhan Gök ve Haşim Şahin’in gayretleriyle aylarca süren bir uğraştan sonra indeks bitirildi. Burhan Maden’e, İlhan Gök ve dizinin hazırlanmasında aylarca yardımını gördüğüm değerli meslektaşım Haşim Şahin’e teşekkür ediyorum.

Eserin mizanpajını ve kapaklarını yapan Medine Efe defalarca sabırla tashihlerimizi girip, bizimle birlikte iki yıl boyunca Jorga çilesi çekti. Emekleri için kendisine teşekkür ediyorum.

Değerli hocam Prof. Dr. Halil İnalçık'a, Jorga'nın eseri için bir giriş yazıp yazamayacağını sorduğumda, yoğun programına rağmen bizi kırmayıp, Türk tarihçiliğinin büyük bir ayıbını ortadan kaldırdığımızı söyleyerek Nicolae Jorga'nın hayatını ve eserlerini kaleme aldı. Yazdığı kitap ve makalelerle Osmanlı tarihçiliğinde yeni sayfalar açan değerli hocam Prof. Dr. Halil İnalçık'a teşekkür ediyorum. Yine yardımları için değerli meslektaşım Dr. Bülent Arı'ya ve Nicolea Jorga'nın hayatı ve eserleri hakkında bize bilgi gönderen Prof. Dr. Mihai Maxim'e de teşekkür etmek benim için bir borçtur.

Eserin çevirisi sırasında Jorga'nın yazdıklarını eksiksiz bir şekilde Türkçe'ye kazandırmaya gayret ettik. Jorga'nın, verdiği bilgilerde rastladığımız önemli yanlışları ise dipnotlarda belirttik. Ayrıca metin içerisinde bir ilave yapmamız gerekiyorsa [ ] içerisinde gösterdik.

Jorga'nın Osmanlı İmparatorluğu Tarihi gibi oldukça önemli bir eserin özel bir yayınevi tarafından yayınlanması, artık bu alanda önümüzün açık olduğunu ve bürokratik yapılarından dolayı rahat hareket edemeyen devlet kurumlarına muhtaç olmadığımızı göstermektedir.

Bu tercümenin yayınlanmasında emeği geçen herkese bir kez daha teşekkür ederken, Jorga'nın eserinin yayına hazırlanması sırasında bir buçuk yıl boyunca kendilerini ihmal ettiğim eşim Fatma Afyoncu ve oğlum Bekir Buğra Afyoncu'ya da bana rahat bir çalışma ortamı hazırladıkları için teşekkür ediyorum.

Bu eseri bitirmemizin verdiği cesaretle Zinkeisen'in devasa Osmanlı Tarihi'nin tercümesine başladığımızı ve birkaç yıl içerisinde neşredeceğimizi bütün meslektaşlarıma müjdeliyorum.

Erhan AFYONCU

Kozyatağı-19 Mayıs 2005

NICOLAE IORGA[*]

Prof. Dr. Halil İNALCIK

HAYATI ve KİŞİLİĞİ

Osmanlı-Türk tarihi üzerinde burada yayınlanan bu anıtsal kitabın yazarı Nicolae Iorga (Jorga), aynı zamanda 1910-1940 yıllarında Romanya'nın akademi ve siyaset hayatında, üniversite rektörü, Akademi başkanı, Millet Meclisi Başkanı ve Başbakan olarak en önde rol oynamış sıradışı bir şahsiyettir. Iorga (Jorga) Romanya'nın gelmiş geçmiş en büyük tarihçisi sayıldığı gibi, eserleri çeşitli dillerde, Almanya, Fransa, İtalya ve ABD'de defalarca basılmış, dünyaca tanınmış bir tarihçidir. 1908'de Almanya'da ünlü bir dünya tarihi (Geschichte der Europäischen Staaten) serisinde Osmanlı Tarihi'nin yazılması düşünüldüğünde, bu iş Iorga'dan istenmiş, burada Türkçe çevirisi yayınlanan beş ciltlik Geschichte des Osmanischen Reiches, (Gotha, 1908-1913), onun kaleminden çıkmıştır. İnanılmaz bir enerji ve üretkenliğe sahip bu seçkin yazar, 1300 (evet bin üçyüz) kitap ve on binin üstünde makale yayınlamış, birçok bilimsel ve siyasi dergi çıkarmıştır.

Iorga, 17 Haziran 1871'de Romanya kuzeyinde Botaşani şehrinde doğdu, 19 yaşında Yaş Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni parlak derece ile bitirdi; sonra Fransa ve Almanya'da yüksek tahsiline devam etti. 1893'de Leipzig Üniversitesinde Felsefe Doktoru payesini kazandı. Iorga, Avrupa'da bulunduğu yıllarda arşiv ve kütüphanelerde, ileriki eserleri için hummalı bir faaliyet içinde binlerce belge topladı

(bu malzemeyi 1898-1899 yıllarında Bükreş'te, Romenlerin Tarihine ait Belgeler (3 cilt) ve Yabancı Kütüphanlerde Romenlerin Tarihine ait Tarih Araştırmaları (2 cilt), Kili ve Akkerman üzerine araştırmalar, sonraları Paris ve Bükreş'te, 1899-1916 arasında 6 cilt halinde Notes et Extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle adlı eserlerde tarihçilerin kullanımına sunmuştur). Iorga, belge, kitabe ve yazma yayınlarını ömrünün sonuna kadar sürdürmüş (Hurmuzaki Koleksiyonu'nda 1897-1936 arasında 8 cilt), böylece tarihçilere Balkan ve Osmanlı tarihi üzerinde paha biçilmez bir kaynak hazinesi bırakmıştır. Iorga'nın orijinalliği ve üretgenliği, herşeyden önce bu kaynak araştırmalarına bağlıdır.

Iorga'nın siyasi aktivist ve devlet adamı olarak olaylarla dolu hayatından burada sadece bir nebze sözedebiliriz. Iorga, siyasete 1905'de yayınlamaya başladığı Samanatorul adlı haftalık dergi ile atıldı, 1907'de sınırdışı Romenlerin haklarını savunan Romen Kültür Birliği (ASTRA) başkanı oldu.

Milliyetçi ve liberal halkçı bir politikacı olarak, Romen halklarının birliği (Trasylvania ve Bessarabia'daki Romenler), köylülerin durumunu iyileştirme (toprak dağıtımı) yolunda önce eğitim ve yayın vasıtasıyla, sonra nüfuzlu aktif politikacı kişiliğiyle (Millî Demokratik Parti kurucusu 1910, Millet Meclisi Başkanı ve 1 Nisan 1931-6 Haziran 1932 arasında Başbakan) Iorga, 1910-1940 arasında Romen siyasetinde ön planda rol oynadı. O, hayatı boyunca "Apostol al Neamului" (Millet davasında Havari) olarak tanınmıştır. Özellikle, I. Dünya Savaşı sonunda Paris Barış Konferansı'nda Büyük Romanya için canla başla çalışmış, bu hizmeti karşılığı 1919'da Büyük Millet Meclisi başkanlığına seçilmiştir. Bir

kelime ile Nicolae Iorga, bilim alanında olduğu gibi, siyaset alanında da büyük işler başarmış bir devdir.

Romen tarihinin bir dönüm noktasında ortaya atılan Iorga, muazzam yayın faaliyeti, üniversite hocalığı ve ön planda siyasi liderliği ile Roman halkına büyük bir misyon aşlamayı hayatının gayesi bilmiştir. Bu misyon, Romen milletinin kadim Roma'ya kadar giden tarihî Romanite karakteri ile bağımsızlığını korumasıdır (Tanınmış Bizantinist F. Dölger¹ Romenlerin eski Roma Latin kültürünü devam ettirdikleri teorisine katılmıyor, daha ziyade Bizans-Ortodoks dinî kültürünün egemen olduğunu kabul ediyor. Romen voyvodalıklarının ortaya çıkışında Karadeniz kuzeyinden gelen Turânî kavimlerin, özellikle XIII. Yüzyılda Kıpçak-Kuman Türklerinin etnik ve siyasî belirleyici rolü de unutulmamalıdır (Vlaho-Kuman egemenliği).

Romen milleti, diyor Iorga, tüm tarih boyunca yabancı milletlere karşı Latin-Roman varlığını korumasını bilmiştir. Onun tarihî misyonu, Romen halklarının bağımsız Büyük Romania'da birleşmesidir. Millete bu misyonunu tarih öğretecektir (Atatürk'ün Anadolu Türk halkına millî bilinç vermek, Türk milletini yaratmak için Orta-Asya Türk tarihi ve öz Türkçeye yönelmesi gibi). Genelde Iorga, bilimsel faaliyetinde, dünya siyasi olaylarını izleyerek tarih bilimini gelişmelere etki yapacak bir araç olarak kullanmak istemiştir. Eflak ve Buğdan Voyvodalıkları üzerinde Osmanlı-Türk egemenlik döneminde, Iorga olumlu yanlar bulur. Osmanlı himayesinin Romen milletini Slavlaşma tehlikesine karşı koruduğuna inanır. Gerçekte, 14-17. yüzyıllarda Lehistan, 18-19. yüzyıllarda Rusya, Romen voyvodalıklarını sürekli istila tehdidinde bulunmuşlardır. Eflak voyvodaları Osmanlı karşısında, öteki Balkan prenslerinden daha güçlü bir tarihî

rol oynamıştır. Evvelâ, Tuna'nın ve ormanlık tabiatının koruması altında Eflak, doğu Bulgaristan gibi Türk göç hareketine hedef olmadı; sâniyen Eflak, ilkin güçlü Macaristan Krallığı, daha sonra Habsburglar ile Osmanlı devleti arasında bir baskül-denge siyaseti güderek varlığını koruyabildi. Üçüncüsü Eflak, Osmanlı ülkesi ile Orta Avrupa arasında (özellikle Braşov transit merkezi) büyük ticaret yolu üzerinde idi ve zengin kaynaklara sahipti; tüm Balkanlara o zaman Eflak kaya tuzu sevkediyor; kasaplık hayvan ve ağaç (kalas=Galatz) ihracı ile Osmanlı ekonomisi için vazgeçilmez bir önem taşıyordu; nihayet 100 bin altına varan Eflak haracı, Osmanlı hazinesi için oldukça önemli bir kaynak oluşturmakta idi. Sultan, Türklere Tuna ötesine Eflak'a gidip yerleşmeyi kesinlikle yasaklamıştı ve Voyvodanın özerklik haklarını titizlikle gözetiyordu. Buğdan da özerkliğini aynı biçimde Lehistan ile tampon ülke durumuna ve ekonomik önemine borçlu idi. Iorga, voyvodalıkların ekonomik önemi üzerinde değerli araştırmalar yayınlamıştır. Romen tarihçi, I. Dünya savaşı başında 1914'de Bükreş'i ziyaret eden bir Türk profesörler heyeti önünde tarihi verileri anarak, Türk-Romen ilişkileri üzerinde dostça sıcak bir konuşma yapmış ve geleceğe yönelik ilginç değerlendirmelerde bulunmuştur.

Iorga'da Tarih Görüşü

Doktorasını 1893'de Leipzig Üniversitesi'nde yapan Iorga'nın tarih eserlerini inceleyenler, onu 19. yüzyılda gelişen Alman tarihçi mektebine bağlarlar. Bugün olduğu gibi o zaman da tarihçiler iki kampa ayrılmışlardı. Tarihi bir yanda felsefe hizmetinde (bugün sosyoloji hizmetinde) insan düşüncesinin ve sosyal kurumların gelişimini belirlemeye

yönelik bir araştırma metodu sayanlar; öte yanda herşeyden önce geçmişteki olayları ve gelişmeleri belgelerin ışığı altında gerçek yüzü ile olduğu gibi tespiti çalışanlar. 19.yüzyıl başlarında birinci akımı Hegel, ikincisini Ranke temsil ediyordu. Bununla beraber, her iki yaklaşım tarzı sonuçta, tarihin topluma yön gösteren rolü üzerinde birleşiyordu. Özetle, o zaman tarih, devlet ve toplumlar için vazgeçilmez önemde bir bilim dalı olarak tanındı; devletler üniversite tedrisatında tarihe öncelik verdiler; arşivler yeniden dikkatle örgütlendi².

Özetle, Iorga'da iki gelenek, Romanité (Roma latin geleneği) ve 19. yüzyıl Alman romantik tarih yorumu Iorga'nın tarihçiliğine yön vermiştir. Roma kültür geleneğini temsil eden milletlerin Romanite'si, Iorga'ya göre dilde, sanatta ve davranışta değişmeden tarih boyunca kendini devam ettirmiştir; bu özellikleri korumak, yabancı etkilerden kurtarmak, bir kelime ile birlik ve bağımsızlık, siyasi faaliyetin hedefi olmalıdır. 18. yüzyıl Aydınlık Çağı felsefesini benimseyen Romen intelligentsia'sı gibi, Iorga için de, Romanite'yi temsil eden tüm Romen halklarının birleştirilmesi tarihî bir misyondur; bunun bilinci tarihten geliyordu, gerçekleştirilmesi ise siyasi faaliyetin son gayesi olmalı idi. 1908'de Iorga, Valentii-de-Munte'de, özellikle boyunduruk altındaki bölgelerden gelen gençler için Romen kimlik bilincini pekiştiren yaz dersleri örgütlemiştir. İdealist tarihçi için hedefine erişen millî devletler, ahenkli bir dünya sistemi oluşturacaktır; bunun bilincini de evrensel tarih bilimi getirecektir. Iorga'ya göre gerçek tarih böyle bir tarihtir. 19. yüzyıl romantikleri, Iorga gibi, yazılarında millî devletlerden kurulu barış içinde böyle bir dünyanın yaratılabileceği düşünüyü beslediler. Iorga, son yıllarında politika hayatından

çekildikten sonra dünya tarihini bir bütün olarak ele alıp yazma işine girişti (bu eserin yalnız birinci cildi çıkmıştır). Ama gerçekte, devlet hizmetinde bağınaz milliyetçi tarihçi, Doğu –ve Orta–Avrupa’da, ancak soykırımlara meşrûluk kazandırmak iddiasından başka bir şey yapmamıştır. Iorga’nın tarihî-millî romantizmi, realitede savaşlar ve kısımlarla sonuçlanan bir anarşi ortamıyla sonuçlandı (Pearton). Tarihî haklar iddiası, günümüzde dahi, pax Ottomana’nın egemen olduğu bölgelerde, Filistin’den Bosna’ya kadar soykırımlarla haklılığını kanıtlamak çabasındadır. 19.y.y.da Balkanlar’da millî devletlerin kendi aralarındaki savaşları bir tarafa bırakalım, Balkanlı Müslüman nüfusa karşı katliâmlar, günümüzde göçe ve kimliğini bırakmaya zorlama zulmüne ve nihayet Bosna’da tarihin hiçbir döneminde görülmemiş vahşetlere sahne olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi

Iorga (Jorga)’nın Almanca beş ciltlik Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1912), daha önce yazılmış belli başlı genel Osmanlı tarihleri (J. von Hammer ve J.W. Zinkeisen) yanında yeni ve kapsamlı bir yaklaşımı temsil eder. Değerli tarihçilerimiz İ. H. Uzunçarşılı ve E.Z. Karal tarafından yazılıp Türk Tarih Kurumu tarafından çıkarılan 8 ciltlik Osmanlı Tarihi (Ankara: 1954-1973). Batı kaynakları, bu arada Iorga’nın eseri hakkıyla kullanılmadan yazılmıştır. Herşeyden önce Iorga’nın Osmanlı tarihi, ön-yargılardan oldukça kurtulmuş, belgelerin tanıklığına öncelik veren ciddi bir tarihçinin eseridir. Iorga’ya göre Osmanlı tarihi, “dünya tarihinin parlak bir bölümü”nü temsil eder. Iorga’nın şimdiye dek kullanılmamış kaynaklara dayanan Osmanlı tarihinin

orijinalliğı, Türkiye’de erkenden takdir edilmiş, belki Almanca yazılmış olması dolayısıyla Türkçe’ye çevrilmesi gecikmiştir. İlk deney, Ankara Üniversitesi DTC Fakültesinde hocam ve meslektaşım Bekir Sıtkı Baykal tarafından yapılmıştır. Prof. Baykal 1948’de eserin V. cildini Türkçe’ye kazandırmıştır (N. Jorga, Osmanlı Tarihi, 1774-1912, Ankara 1948).

Iorga, Güney-Doğu Avrupa’nın 1500 yıl birbiri ardından iki imparatorluk, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları idaresinde yaşamış ve böylece bölgeye has sui-generis bir kültür sentezi yaratmış olduğu görüşünü yazılarında belirtmiş, Balkan tarihi araştırmalarına kapsamlı doğru bir yön vermek istemiştir (Iorga bir The Byzantine Empire, Londra 1907 yazmış, Bizans tarihi üzerinde çeşitli kitap ve makale yayınlamıştır). Bizans ve Osmanlı tarihlerini derinliğine inceleyen Iorga ‘‘Osmanlı Sentezini’’ ilk kez ifade etmiş bir tarihçidir. Iorga, Osmanlı Tarihini konu almakla beraber aslında bir Balkan tarihçisi sayılabilir. Osmanlı tarihinde Balkanlara ait belgelere dayanan ayrıntılar, esere orijinal niteliğini kazandıran özelliklerin başında gelir. Biz, Osmanlı vilyet tahrirleri ve kanunnamelerden çift-hane sistemi’ni formüle etmekle, bu temel fikrin ne kadar haklı olduğunu göstermeye çalıştık. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde çift-hane sistemi, tüm bölgede köylü sınıfının sosyal-ekonomik ortak yapısını ve kırsal sektörde devlet maliyesinin temelini oluştırmakta idi. Osmanlının mr toprak rejimi ve çift resmine bağlı kapsamlı kırsal vergi sistemi aslında Bizans imparatorluk sisteminin bir devamıdır³. Iorga, geniş görüşlü tarihçi yaklaşımı sayesinde bu temel devamlılığı fark etmiştir.

Öte yandan Iorga’ya göre bölge, Avrupa’nın bir parçası olmakla beraber, Avrupa’nın öbür bölgeleri gibi kendi

karakterlerini daima korumuştur. Güney-Doğu Avrupa'nın yerli halkı ve temel kültürü ile günümüze kadar gelmesinde önemli olan Osmanlı dönemini, bağınaz milli saptırmalara kapılmadan yorumlamakla, Iorga kuşkusuz derin tarihçi vizyonunu ispat etmiştir⁴. 1930'larda Balkan Antantı ve Balkan Konfederasyonu girişimleriyle bu yayınlar arasındaki ilişki, Iorga'da tarihle halihazırın, bilimle siyasetin nasıl bağdaştığını gösteren iyi bir örnektir. Balkanlarda bağınaz millî devlet ve onun hizmetindeki romantik tarihçi, beşyüz yıl boyunca oluşmuş bir tarihi realiteyi, Osmanlı'yı yok sayıyor; onu temelinden tahrib etmeyi bir hak biliyor; tahrip elini yalnız masum kitlelere değil (sadece 1912-1913'te Balkan savaşlarında Müslümanların kayıpları 1.450.000 ölüdür, 410.000 kişi Türkiye'ye göçmek zorunda kalmıştır.), Osmanlı medeniyetini temsil eden tüm eserlere kadar uzatıyor; camilerini, türbelerini, güzelim köprülerini acımasızca yıkıyor. Balkanları adım adım gezen bir Hollandalı, Dr. Michael Kiel Osmanlı eserlerinin tamamına yakınının ya harap bırakıldığını veya kasıtlı tahrip edildiğini tespit etmiştir⁵. Michael Kiel aynen şöyle yazar: "Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra ortaya çıkan devletler halkı, Güney-Doğu Avrupa'da Osmanlıların inşa ettikleri mimari eserlerin belki %98'inin ortadan kalkmasına sebep olmuşlardır"⁶. 1990'da Dobruca'yı gezdiğimde, Babadağ'da Sarı Saltuk türbesinin yıkık duvarları, Filibe'de Fatih'in veziri Şihabeddin Paşa'nın perişan mezarı, bana herşeyden önce Balkan milliyetçisinin bağınazlığını hatırlattı. Herşeye rağmen bağınaz millî devletin tahrip edemediği bir tarih yaşamaktadır: Bugün Balkan dillerinin herbirinde yaşayan Türkçe kültür kelimeleri, 2000 ile 6000 arasında değişir. Balkanlının

mutfağı, halk ezgileri, giyinişi ve davranışlarında, ister istemez, tarih yaşar.

Millî tarih ve millî kimlik, tarihin bir döneminde önüne durulmaz bir tarihî gerçek olarak ortaya çıkar, fakat o insanlık tarihine aykırı bir gelişme değildir ve olmamalıdır. Iorga, son hedef olarak Büyük Romanya'yı yaratmak için büyük bir enerji ve özveriyle Romen tarihinin kaynaklarını toplama, “tarihî millî hakları” savunma çabasına girmiş, fakat bu arada milletin alinyazısına dört yüzyıl egemen olmuş bir imparatorluğun tarihine, Osmanlı tarihine saygı duymuş, o tarihe derinliğine dalmıştır. Alman tarihçilerinin onu, bu imparatorluğun tarihini yazmaya davet etmeleri sebepsiz değildir. XX. yüzyılda Romanya milliyetçiliğinin “tarihî haklar” davası, öbür Balkan milletlerinin aksine, Osmanlı'nın yok edilmesi davası olmamıştır.

Gerçekte, Iorga'nın milliyetçiliği, dar ve bağınaz bir milliyetçilik değildi. Iorga, Romanya'yı Balkanların ötesinde tarih, kültür, gelecek bakımından Büyük Avrupa'nın parçası olarak düşünüyor ve Romanya tarihini Avrupa tarihi çerçevesine oturtmaya çalışıyordu. Bu nedenle, kurduğu enstitüye Balkan Enstitüsü adını değil, Güney Avrupa Araştırmaları Enstitüsü adını seçecektir. Göğsüne haç işareti koyarak Türklere karşı yüzyıllarca savaşmış bir Avrupa'nın Ortaçağ geleneğini, gençlik yıllarında başlıca araştırma alanı olarak seçmesi bir rastlantı değildir. Doktora konusu, Sultan Orhan zamanında Türkleri Avrupa'dan çıkarmak için Papa'nın mümessili olarak Konstantinopolis'te bir haçlı donanması düzenleyen ve 1359'da Lapseki'ye çıkarma yapan Pierre Thomas'ın hayatı üzerinedir⁷. Iorga, aynı zamanda XVIII. yüzyıl insaniyetçi Fransız Aydınlanma felsefesini benimsemiş bir tarihçidir. Iorga, bir Romen dili konuşan,

Büyük Özgürlük Devrimi'nin vatani Fransa'ya karşı, tüm Romenler gibi, derin bir sevgi ve yakınlık duyuyordu. İlk kez Avrupa'ya gidişinde tahsilini ilerletmek için Fransa'yı seçmiş ve l'Ecole Pratique des Hautes Etudes diplomasını almıştır. Sonradan, Fransa ona üniversitede ziyaretçi profesör statüsü tevcih edecek, Iorga her yıl Paris'e gidecektir.

Iorga, Balkan tarihinin Avrupa tarihi içinde bütünü ile bir bölge tarihi şeklinde araştırılması gereğine inanıyordu, 1913'de Institutul de Studii sud-est Europeane'yi kurdu. Enstitünün yayın organı olarak Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Oriental'i çıkardı (sonradan Revue Historique du sud-est européen). Hiç kuşkusuz, tüm Balkan memleketlerinde bölge tarihinin bir bütün olarak, bilimsel bir disiplin halinde yerleşmesinde Iorga öncülük etmiştir. AIESEE'nin 1996'da Ankara toplantısında Razvan Theodorescu (2004'da AIESEE başkanı) Iorga'yı izliyerek şöyle demiştir: “Biz Romenler, şu gerçeği tekrarlamaktayız ki, biz Avrupalıyız.... ancak Doğu Avrupalı olduğumuzu da unutmamalıyız.”⁸ Romenler, büyük tarihçi ve demokrat devlet adamları Nicolae Iorga adına muhteşem bir binada bir araştırma enstitüsü kurmuşlardır. Bugün Profesör Ş. Papacostea'nın başkanlığında bir uzmanlar grubu bu enstitüde orijinal araştırmalar ve yayın yapmaktadırlar. 1993'de doktora tevcihi merasimi dolayısıyla Romanya'da bulunduğum zaman, Nicolae Iorga Enstitüsü'nü ziyaret ettim ve değerli Romen bilim adamlarıyla tanıştım. Iorga'nın çalışma odasını ziyaret ettiğimde, başkanın ısrarı üzerine, büyük tarihçinin çalışma masasına oturmak şerefine eriştim. Bu rastlantı, beni derinden heyecanlandırdı (buna ait fotoyu kıymetli bir hatıra olarak saklamaktayım).

Iorga'nın Güney-Doğu Avrupa fikri, Romanya Akademisyenlerinin girişimiyle uluslararası bir organizasyona vücut verdi. Türkiye, bu kuruluşun kurucu ve idareci kadrosunda rol almıştır. Unesco'nun malî bakımdan desteklediği AIESEE cemiyetine (Association International des Etudes du Sud-Est Européen) Balkan araştırmaları yapılan her ülke üye olabilir. Bunun için bir millî komite kurarak derneğe başvurmak yeter. AIESEE'nin merkezi Bükreş'tir. Beş yılda bir yapılan Genel kurul toplantıları yanında Balkan ülkelerinin gönderdiği delegelerden oluşan idare heyeti her iki senede bir toplanıp gelecek dönem faaliyet programını hazırlar ve programın uygulanmasına nezaret eder. Başkanlık, sıra ile Balkan memleketlerinden biri tarafından temsil olunur. İlk başkan tanınmış Yunanlı Bizantinist Prof. D. Zakythinos idi. Halen Başkan Romanya Kültür Bakanı R. Theodorescu'dur. Kuruluş'un başlıca etkinliklerinden biri, beş yılda bir sıra ile Balkan ülkelerinden birinde bir bilimsel kongre toplamak ve bildirileri yayınlamaktır. Kuruluş, ayrıca bir dergi (Bulletin) yayınlamaktadır.

Türk Tarih Kurumu, bir Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları millî komitesi kurarak AIESEE'de temsil edilmiş ve kongrelerden biri İstanbul'da, biri de Ankara'da (13-14 Kasım 1996) toplanmıştır. Başkanlık sırası 1971-1974 döneminde Türkiye'ye gelmiş olup Halil İnalcık tarafından temsil edilmiştir. Iorga'nın idealini gerçekleştiren bu önemli Uluslararası dernek, prehistoryadan başlayarak antikite, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları tarihini inceleyen uluslararası bir kuruluş niteliğini kazanmış olup Güney-Doğu ülkeleriyle Türkiye'nin en önemli kültür bağıni oluşturmaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,

Cengiz Orhonlu'nun himmetiyle bir Güneydoğu Araştırmaları Dergisi çıkarmış ise de, kendisinden sonra devam etmemiştir. Uzun yıllar bu kuruluştaki Türkiye'yi temsil etmiş biri olarak burada üzüntü ile belirtmeliyim ki, belli bir tarihten sonra AIESEE ile ilişkimiz zayıflamış, üyeliğimiz düşmüş, hatta toplanan bazı kongrelerde Türkiye'den hiçbir katılımcı görülmemiştir. Yunanistan'ın desteğiyle AB'ye üyelik yolunda olan Balkanlılarla bu ilgisizliğimizi tarih affetmeyecektir. Türkiye; tarihiyle, nüfusunun önemli bir bölümüyle, kültürüyle ve geleceğiyle Balkanlıdır.

Iorga'da araştırmalara yol açan ilginç karşılaştırma ve hipotezler çoktur. Iorga'ya göre Osmanlılar, XIV. yüzyılda parçalanmış, feodal egemenliklere bölünmüş Balkanlarda bir merkezi imparatorluk kurmuşlardır; bu süreç Romen tarihçiye göre aynı yüzyılda Avrupa'da feodal düzen yerine merkezîyetçi krallıkların kuruluşu sürecine benzer⁹. Balkan tarihinin büyük otoritesi Constantin Jirek de Balkanlarda Osmanlı siyasi birliğinin, yerel gümrükleri kaldırarak yollarda emniyet sağlayarak ticaretin gelişmesine ve şehirleşmeye yol açtığı gözlemini yapmıştır.

GOR'da gerçekten parlak tarihi tasvirler yer alır. I. cilt 3. ve 4. fasıllarda, Papa öncülüğüyle Batı şövalyelerinin Memlükler ve Türklere karşı haçlı seferlerine ait sayfeler Iorga'nın ne denli ustaca tarihî tablolar çizbildiğine tanıklık eder. Onun usta kalemi, bize Latin şövalyeleri ve Papa'nın neden tam bu tarihte İskenderiye Yağması ve Kont Amadeo VI. kumandasında Gelibolu ve Karadeniz (1366) başarılarına eriştiklerini açıklıyor. Bu sayfelerin arkasında, kuşkusuz, Iorga'nın gençlik yıllarında yazdığı ilk ünlü eseri Philippe de Mézières duruyor. Osmanlı tarihini 1300'den 1912'ye kadar

inceleyen bu beş cilt, kuşkusuz bize her faslında aynı orijinallikte tablolar çizmekten uzaktır.

Iorga'nın yazdığı dönemde kaynaklara ve arşiv koleksiyonlarına, özellikle Osmanlı arşivine erişme durumu göz önünde tutulursa, onun eserinde yanlışlar ve noksan yorumlar ve kronoloji hataları bulmak tabiidir. Iorga Osmanlı kroniklerini ancak çevirilerinden (Leunclavius ve Bratutti) kullanabiliyordu. Osmanlı rivâyetleri filolojik kritik konusu olmamıştır. İtiraf etmek gerektir ki, bugün dahi Batı'da ve Balkanlarda erken dönem Osmanlı vekâyinamelerini gerçek karakteriyle kavrayıp yorumlayacak uzman sayılıdır. Öyle ki, Osmanist geçinen bazıları, önemli ayrıntılarla zengin bilgi sağlayan bu vekâyinameleri, efsane ve masal diye toptan bir tarafa atmayı daha kolay bulmaktadırlar. Gariptir, yeni kuşak Osmanistler, Osmanlı kroniklerini Batı filolojik tenkit geleneğini izleyerek ele alan Osmanistlerin (Witteck, Giese, Mordtmann, Ménage) izinden gidecek yerde, onları şu veya bu şekilde haksız karalama yolunu seçmişlerdir. Tabii, Iorga'dan tamamiyle bir uzmanlık isteyen bu işi üstlenmesi beklenemezdi. Iorga, uzmanları bünyesinde toplayan bir Güney-Doğu Avrupa Enstitüsü kurarak bu ihtiyacı karşılamak istemiştir.

Iorga'nın Osmanlı tarihinde birinci Fasil'da Osmanlı tarihinin karanlık çağı sayılan Gazi Osman Bey dönemi, kuşkusuz, yeniden ele alınmalıdır. Şimdiye kadar Pachymeres ile Osmanlı rivâyetlerinin kritik bir karşılaştırması yapılmamıştır¹⁰.

“Türklerin Avrupa'da yerleşmesi ve Sultan I. Murad'ın fetihleri”ne dair İkinci Fasil'da ise Iorga, zengin iki çağdaş Bizans kaynağı olan, Kantakuzenos ve Gregoras'ı kullanmıştır. Burada Iorga'nın anlatımı yararlı olmakla

beraber ihtiyatla okunmalıdır. Meselâ, Iorga Osmanlı rivâyetini izleyerek Orhan'ın ölümünü 1358 tarihine koymakla (s. 202) önemli bir kronoloji hatasına düşmüştür; Halbuki 1359'da Orhan sağdı. Bizans kısa kronikleri ve Orhan'a zamanına ait Ankara kitabesi gösterdi ki, Orhan 1362 Mart'ına kadar yaşamıştır. Öte yandan 1359 Lapseki olayı bizim Anonim Tevarih-i Âl-i Osman'da oldukça ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

Türklerin Anadolu'dan Rumeli'ye geçişlerinde Lapseki limanı, Kyzikos-Biga güney Marmara yolunun Gelibolu Boğazı üzerinde yegane geçiş noktası idi. Haçlı donanması, 1359'da bu stratejik limanı ele geçirmeye çalıştı. En son yazılmış ve TTK'ca yayınlanmış genel Osmanlı Tarihi'nde, Avrupa'nın Osmanlı Türklerine karşı bu ilk Haçlı seferine temas edilmemiştir.

Kont Amadeo'nun haçlı kuvvetleri, 24 Ağustos 1366'da Gelibolu'yu, yerli Rumların sevinç çığlıkları arasında, aldı. Osmanlılar, Anadolu-Rumeli arasında bu hayati geçiş noktasını 1377'ye kadar elden çıkarmış oldular. Iorga'nın tarihinde 1366'da bu saldırı karşısında Osmanlı'nın ne yaptığı hakkında bir bilgi yoktur. Amadeo Gelibolu'yu kolayca aldı, çünkü o zaman I. Murad tüm kuvvetleriyle Rumeli'de Trakya'da Bizans'a karşı seferde idi. Çatalca'ya kadar ilerlemiş ve Büyük Çekmece'ye yakın iki Bizans Kalesi'ni alarak Konstantinopolis kapılarına dayanmıştı. Iorga, ancak Savua kroniğini zikr ederek, Amadeo'nun bu hisarları alıp Bizans İmparatoru'na geri verdiğini kaydeder.

Iorga tarihçilerin düştüğü bir ortak hatayı tekrarlar: Lala Şahin'i 1387'de Ploçnk savaşında gösterir. Hata, Lala Şahin ile Kavala (Kephalia) Şahin'i (sonra Rumeli Beylerbeyi Şihabeddin) aynı kişi sanmaktan ileri geliyor. Keza Bulgar

Çar Aleksandr 1365’de (Iorga, I, 222) değil, 1371’de ölmüştür. Türkçe çeviride dipnotlarda düzeltme ve ilâveler gereklidir, kanısındayım.

Iorga, genel Osmanlı tarihi üzerinde Almanca eserini yayınlamadan önce ve sonra Osmanlı tarihinin birçok sorularını makalelerinde inceleme konusu yapmıştır. Bunlar günümüzde dahi başvurulana orijinal incelemelerdir. Burada sadece birkaçını zikretmek Iorga’nın ne denli değişik bir araştırma alanı olduğunu göstermeye yeter: Iorga, “Latins et Grecs d’Orient et l’établissement des Turcs en Europe, 1342-1362” (Byzantion, XV, 1906, 179-222) makalesinde, Türklerin Avrupa’ya ilk yerleşme koşullarını Bizans ve İtalyan kaynaklarına göre geniş bir açıdan ele almıştır: Savcı isyanı, Düzme Mustafalar gibi (“Sur Les deux prétendants Moustafa du XVe siècle” (RHSEE, 10, 1933) soruları inceleme konusu yapmış, Musa Çelebi’nin 1407 tarihli Grekce bir kitabesi gözünden kaçmamıştır.

Elimizdeki genel Osmanlı tarihi, bir imparatorluğun altıyüz yıllık geçmişini tüm ayrıntıları ile kapsamaktan tabii uzaktır; dokunduğu veya hiç ele almadığı konular üzerinde 1908’den beri pekçok yeni araştırma yayınlanmış, özellikle Osmanlı-Türk arşivlerinin emsalsiz zenginliği araştırmacıların kullanımına sunulduktan sonra orijinal araştırmalar çığ gibi büyümüştür (bir fikir edinmek için bkz. Viyana’da yayınlanan Türkolojischer Anzeiger, 27. cilt ve son kez Yeni Türkiye Yayınevi’nin çıkardığı Osmanlı kitabının 12. cildinde sayısı 15 bini aşkın kitap ve makale bibliyografyası). Bununla beraber şimdiye dek kimse, Batı arşiv ve kütüphanelerinde Osmanlı ve Balkan tarih ve medeniyeti üzerindeki malzemeyi Iorga kadar geniş ölçüde bir araştırma ve yayınlama çabasına

girişmemiştir. Onun genel Osmanlı Tarihi, bu nedenle yerine konulmaz bir başvuru eseri olarak kalmaktadır.

Avrupa arşivlerinde çalışmış olan Iorga, Osmanlı tarihinin asıl arşivinin İstanbul’da olduğunu biliyordu. Bugün Romanya’da Osmanlı araştırmalarını hakkıyla temsil eden, hocası olmakla iftihar duyduğum Prof. Dr. Mihai Maxim, Iorga’nın Osmanlı tarihinin çeşitli alanlarında vardığı birçok sonuçları, Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde yeni araştırmaların yinelediğini işaret etmektedir. Iorga, bu arşiv belgelerine tamamen yabancı değildi; özellikle Fransızca çevirilerini kullandığı Mühimme kayıtlarının malî-ekonomik tarih için eşsiz önemini bir araştırmasında belirtmiştir¹¹.

Soruları ortaya koyan, yaratıcı bir tarihçi olarak Iorga’nın özelliğini en iyi Gh.Bratianu şu sözlerle ifade etmiştir: “Iorga’nın yazdığı her satır bir fikir tohumu taşır; araştırılacak problemler ortaya atar ve okuyanda ilgi uyandırır; bunlar olmadan hiçbir tarih eseri canlı bir bilim dalı olamaz, ölü bir söz olarak kalır”. Osmanlı İmparatorluğu’nun küllerinden batı medeniyeti değerlerini benimsemiş batıcı-devrimci bir Türkiye Cumhuriyeti doğduğu zaman Iorga, yeni devleti sıcak duygularla bir kardeş devlet olarak selâmlamıştır. Iorga, Türkiye’yi içine alan, Balkan Antantı ve Balkan Birliği için çalışanların ön safındadır. Türkiye bu büyük dostun 1940’da hunharca katli üzerine millî matem günü ilân etmiştir. Türk bilginleri, Iorga’nın ortak tarihimize büyük hizmetini bugüne kadar içten bir takdir hissiyle anmışlardır. Bugün her iki devlet Avrupa Birliği’ne katılmak için ortak bir arzu gösteriyorlarsa, bunu bu iki büyük liderin uzak görüşlülüğüne borçludurlar.

Başlıca Eserleri

1. Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor (Romenlerin tarihine ati belgeler), 3 vol., Bükreş, 1895-1897;
2. Manuscrpte din bibliotecile straine relative la istoria Rmânilor (Yabancı kütüphanelerdeki Romenlerin tarihine ait el yazmaları), 2 vol., Bükreş, 1898.
3. Studii istorice asupra Chiliei si Cetatii Albe (Kili ve Akkerman üzerine araştırmaları), Bükreş, 1899;
4. Notes et extraits pour servir a l'histoire des Croisades au XVe siècle, 6 vol., 1899-1916, Paris (I-III), Bükreş (IV-VI);
5. Studii si documente privind istoria Românilor (Romenlerin tarihine ait araştırma ve belgeler), Bükreş, 1901-1916;
6. Geschichte des Rumanischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen, 2 vol., Gotha, 1905;
7. Insriptii din bisericile României (Romanya kiliselerindeki yazıtlar), 2 vol., Bükreş, 1905-1908;
8. The Byzantine Empire, London, 1907;
9. Geschicht des Osmanischen Reiches, 5 vol., Gotha, 1908-1913;
10. Istoria armatei românești (Romen ordusunun tarihi), 2 vol., 1910, 1913;
11. Venetia in Marea Neagra (Karadenizde Venedik), 3 vol., Bükreş, 1914;
12. Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie, 2 vols., Bükreş, 1915-1916;
13. Formes byzantines et réalités balkaniques, Bükreş-Paris, 1922;
14. Histoire de l'Art Roumain ancien, Paris, 1922;
15. Istoria comertului românesc (Romen ticaret tarihi), 2 vol., Bükreş, 1925-1928;

16. La revolution française et le Sud-Est de l'Europe, Bükreş 1934
17. The Byzantine Empire, Londra 1907.
18. Byzance après Byzance, continuation de l'histoire byzantine, Bükreş 1935.
19. Etudes Byzantines, 2 cilt, Bükreş 1939-1940.
20. Formes byzantines et réalités balkaniques, Bükreş ve Paris 1922.

Nicolae Iorga Hakkında

Nicolas Iorga, L'homme et l'Oueore, yay. D.M. Pippidi, Bükreş 1972, geniş bibliyografya: 211-249

M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Nicolae Iorga, A Romanian Historian of the Ottoman Empire, Bükreş: Romanian Academ, 1972.

W.O. Oldson, The Historical and Nationalistic Thought of Nicolas Iorga, Boulder 1973

Mihai Maxim, "Nicolae Iorga as a Synthesizer of Southeast European History" (konferans, basılmak üzere).

Maurice Pearton, "Nicolae Iorga as Historian and Politician", Historians as Nation-Builders, eds. D. Deletont and H. Hanak, London: Macmillan 1988, 157-173.

ÖNSÖZ[*]

Türk tarihini yazmaya çalışan birçok tarihçi, Bizanslılar ve Osmanlılar arasında Anadolu'nun mülkiyeti ve buradaki yerleşim için verilen savaşlarla başlar. Büyük Türk ırkına ait Osmanlı boyunun dünya tarihine girmeden önceki dönemler için, bu alanda hiç şüphesiz en büyük araştırmacılar olarak kabul edilen Hammer ve Zinkeisen, Asya'nın etnografik tarihini aydınlatmak için doğu tarihçileri tarafından uydurulan efsanelerin geniş kapsamlı bir şekilde açıklanmasını yeterli görüyorlardı. Türk boyunun Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, kendi içinde en büyük başarıları kazanmış olan Selçuklu Tarihi neredeyse tamamen göz ardı edilmektedir. Buna özellikle Hammer'de kahramanlıkları ve sadeliği ile göze batan ilk dönemlerin Türk göçebe ve harem hayatına dair kimi zaman şiirsel bir anlatımda güzel hikâyeler eklenmektedir. Her yerde sevilen Halime'nin veya "Binbir Gece Masallarının" ve Montesquieu'nun "İran Mektupları"ndaki alegorilerinin hâlâ hatırlandığı bir devirde, eski veya yeni devirlerde doğuda geçen hadiselerde herşeyden çok hep ilginç, olağanüstü ve güçlü olanı arayan bir toplum için bu şekilde bir Türk tarihi yazmak hiç şüphesiz sempati ile karşılanıyordu. Doğu'nun edebiyatı ve efsaneleri hakkında neredeyse hiç bilgi sahibi olmayan Zinkeisen yazdığı Türk tarihine değer kazandırmak için ayrıca bizim dönemimizin zevkine ve ihtiyaçlarına artık hitap etmeyen başka bir unsur da eklemektedir. 50'li ve 60'lı yıllarda yaşayan ve büyük entrikalar döneminin canlı bir şahidi olan Zinkeisen, kültür tarihinin en sade hali ile az da olsa ilgileniyordu: Venedikli elçilerin raporlarını kullanarak ordunun ve devletin

kurumlarını tarif eden neredeyse bir ciltlik [eserin III. cildi] bir kültür tarihi aktarmaktadır. Ancak toplumsal hayat hakkında bilgi vermemektedir, zira bu biraz zor olurdu. Yine de Zinkeisen'in bu üçüncü cildinin bizi biraz yadırgatan bir hali vardır, zira o döneme hakim tarih okullarının örneğine göre eleştirisel bir bakış açısı ile sadece siyasi tarihi aktaran eserlerle fazla bir bağlantısı yoktur.

Bizim için ve bizim dönemimiz için Türk tarihi anekdotlar ve şiirsel anlatımlarla anlatılmayacak kadar ciddi ve dar bakış açıları ile bakılmayacak kadar geniştir. Her ne kadar ulusal bir tarih olmasa da, akıbeti güçlü dünya devletleri tarafından belirlenen dünya tarihinin en parlak bölümlerinden biridir. Yine de bazı dönemlerde, hatta bazı devirlerde oldukça güçlü bir ulusal karakter göstermektedir.

Türk ırkı ilk dönemlerde, ilk yüzyıllarda tıpkı Hunlar gibi, çöllerin yorulmak bilmeyen küçük atları üzerinde sürekli göç halindedir. Sonra yiğitçe Dünya Tarihi'ne giriyorlar ve doğu kaynaklarına göre, savundukları halife hükümdarlığının yerine Türk askerlerinden oluşan bir barbar* devleti kuruyorlar. Selçuklu hanedanı yok oluyor. Çeşitli eyaletler arasındaki bağ kopuyor. Ortak inanca değil, sadece dönemin sindirme ve baskı politikasına dayanan bir devlet çok geçmeden çöküyor; sürekli ileriye doğru sürülen sürülerin ve ganimet peşinde koşan çöl eşkıyalarının eski ataerkil yaşamı tekrar başlıyor. Türklerin ulusal tarihinde tekrar yeni bir dönem doğuyor. Ve Doğu Roma ile savaşlar başlıyor. Selçuklu döneminde yapılan seferlerin hatıraları yeniden canlanıyor. Arap halifelerinin büyük ardıllarının başaramadıklarını, Karaman ve Osmanlı hanedanlarından gelen küçük beyler çok farklı şartlar altında başarıyor. Türklerin de içten büyük bir saygı duydukları İstanbul, ele

geçiriliyor ve Türklerin başkenti hâline getiriliyor. Soylu sultan, Bizans saray hayatının tüm prestijini yansıtan görkemli bir doğu hükümdarı hâline geliyor. Anadolu vadilerindeki otağlarında küçük bir bey olan Osman Bey'in halefi, imparator oluyor. Sadece çok kısa bir ömürleri kalan diğer beyliklerin hükümdarları, elde ettiği zaferlerden ötürü Büyük Konstantin'in Hristos rumuzlu bayrağının yerine geçen yeni hilalli sancağının altında Roma İmparatoru'nun meşru mirasçısı olarak kabul ediyorlar. Balkan Yarımadası'nın son Slav ve Romen hükümdarları ise bir taraftan Hristiyan kiliselerin kutsallığını bozduğunu düşünürken, diğer taraftan onu uzun zamandır beklenen yegâne kayser, çar, imparator olarak görüyorlar. "Doğu'nun ve Batı'nın", Tuna Nehri'nden Fırat Nehri'ne kadar Trakya'nın ve Anadolu'nun yaşamı, başka bir şekle bürünerek yine kutsal hâle gelen İstanbul'a akıyor. Sultan ve daha sonraki ünvanı ile padişah, halifelerin mirasçısı, Hz. Muhammed'in temsilcisi tüm doğunun dizginlerini elinde tutuyor. Kuran'a ve Osmanlı hanedanına karşı sadakata dayanan bir yetiştirme tarzı kaybedilenlerin büyük bir bölümünün yerini tutmasına rağmen, farklı ırklardan insanlarla yapılan evlilikler, o dönemin Türk tarihinin neredeyse tamamını belirleyen devşirme sınıfının artırılması gibi yeni faktörler sebebi ile Türkler antropolojik açıdan ulusal karakterini kaybediyor. Devlet herşeyden önce geliyor, eski Bizans sistemi yeniden canlanıyor. Dünya Tarihi, Türk unsurunu daha yüksek emeller için kullanmak üzere içine çekiyor. Üç kıtaya yayılan bu devasa bedende, kendi öz değerlerinden uzak da olsa, yeni bir ruh uyanıyor. İşte burada anlatılacak olan, Türklerin nasıl kuvvetlenip geliştikleri ve dolayısıyla sonra nasıl yavaşça güçsüzleşip geriledikleridir.

Ve nihayet büyük ihtilallerin yaşandığı; Ortaçağ'ın çürümüş gövdesinin kesilip, yok edildiği bir dönemde Türkler, gecikmeli de olsa aynı akıbete uğradılar. Ancak Hristiyan dini Batı'da devletlerin ve toplumların yeniden düzenlenmesi için herhangi bir engel teşkil etmezken, aynı çalışmalar doğuda değişmez ve sabit bir İslâm dininin engeline takılıyor. Buna rağmen Türkler, en azından birkaç sahada hızlı bir çöküş ile devletin yeniden düzenlenmesi arasında bir seçim yapmak zorundadırlar. Gittikçe daha zorlaşan ve bize kimi zaman gülünç hâle gelen şartlar altında, kendini eskiden kullanılan yöntemlerle artık savunması mümkün olmayan eski Türkiye'nin modernizasyonu başlıyor. Türk devleti sadece bu değişimler ve devlet adamlarının kurnazlıkları ile Avrupalı güçler ile doğal rekabeti sayesinde ayakta durabiliyor. Ama Türk ruhu bu yüzden artık sönmüştür. Şimdi yapılması gereken tek şey, Hristiyan eyaletlerini yeni uyanan ulusal ruh sayesinde kurtarmak ve tüm bölgelere yavaş yavaş Batı'nın nüfuzunu göstermektir.

Benim görüşüme göre, tüm bunlar Türk halkının gelişiminde ve gerçek Türkler tarafından sadece kısa bir süre yönetilmiş olsa da, kurdukları Osmanlı Devleti'nin doğal düşünce sistemi olmalıdır. Türk tarihi işte bu düşünceler ışığında organik bir şekilde, sıkıca bir araya getirilmelidir. Gerek bu ciltte, gerekse diğer ciltlerde bunu denedik ve kısmen de olsa başardığımıza inanıyoruz.

İfade tarzındaki düzeltmeler için meslektaşım ve dostum Dr. Konrad Richter'e teşekkür ederim.

Bükreş, 16 Aralık 1907

Nicolae Jorga

CILT I

(1300 - 1451)

BİRİNCİ KİTAP

TÜRK BOYLARININ

ESKİ TARİHİ

VE

DEVLET OLUŞUMLARI

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİYET ÖNCESİ DÖNEMİ[*]

Eğitim alıp Avrupalılaşılanları dışında günümüze kadar Türkler, vatan olgusu hakkında hâlâ açık ve etkili bir telakkiye sahip değildirler. Halktan bir Türk, sadece Müslüman olduğunu, ailesi ve mal varlığı; köylü ise sahip olduğu toprakla birlikte Osmanlı hükümdarına ait olduğunu bilir ve “Türk” adını sevmez. Yabancılar bu adı kullandıklarında, buna tıpkı bir Fransız’ın kendisine “Welscher” [İtalyan, Fransız ve İspanyolların topluca adı] veya bir Romen, kendisine “Wallache” [Eflâklılı] dendiğinde gösterdiği tepkiyi gösterir ve bunu hakaret sayar. Bugünkü Türklerin asıl tarihi, İslâm’a geçiş ve Asya’da süregelen şamanizmin ortadan kalkması ile değil, Osmanlıların ortaya çıkması ile başladı. Ancak o zaman dağınık yaşayan ve barbar diye nitelendirilen Türklerden - Hun Türklerinden - kendini soyutlayan yeni bir halk ortaya çıktı. Bugünkü Türkler, kendilerini Osman tarafından kurulan bir devlette, Osman’ın soyundan gelenlerin mutlak hakimiyeti altında yaşayan Müslümanlar olarak görüyorlar; bu da onlara yetiyor. Osman Bey’in hilalli bayrağı altında yürütülen ve kazanılan savaşların hatırası, bir boya ait olma duygusunun, soylarının asaletinin, vatan toprağının güzelliğinin ve bunların kökünde yatan tüm örf ve âdetlerin yerini tutmaya yetiyor. O dönemlerde yaşayan Türk bilginleri, İslâm’ın baştan sona gelişimi ve kendi dinleri ile bağlantılı herşeyi araştırmayı görev sayarlardı. İktidarda bulunan bir topluluğun bütün yaşantısını ve bu topluluk tarafından kurulan devleti kendi kişiliğinde birleştiren sultanların kahramanlık öykülerini,

güzel ve asil Arapça kelimeler ve süslü Farsça edebi tabirlerle anlatmaktan çok büyük zevk alırlardı. Onlar için bu tarih, parçası oldukları toplumun geçmişi idi. Türk tarihini anlatmak için, görkemli isimler taşıyan, askerî yetenekler aşıladıkları ve lider yapıp fethedilmeyi bekleyen “tembel” dünyaya gönderdikleri bir sürü çocukları ve torunları olan “uzak akrabaları” hakkındaki masumane masallardan başka bir şeye ihtiyaç duymazlardı.

Türk halkının en eski atası hakkında daha sonraki Osmanlı tarihçileri şöyle derler¹: Kara Han, -tabii o zamanlar bir hanlık mevcut değildi- sayısız sürülerinin arasında, etrafında savaşçı akrabaları ve yakınları, hizmetinde sayısız köle ile birlikte Or-tag ve Kür-tag Dağları'nın eteklerinde yaşırdı. Yazın, Karakum'un büyük ve kumlu bozkırlarını geçerek dağlara çıkardı.

İlk büyük hanın bu ülkesini Vambery adındaki gezginin bilimsel seyahatlerinden ve Rusların bu fakir ve uzak bölgeleri fethetmelerinden sonra tanımaya başladık. Çok büyük bir nehir olmayan ve coğrafyacılara göre teorik olarak dünyayı bölen Ural Nehri'nden Balkaş Gölü'ne, Hazar Denizinden tepeleri Çin sınırını çizen sıradağlara, son Sibiryaya yamaçlarından Buhara ve Afgan Sıradağları'na kadar bozkırlardan, çöllerden ve genelde insanların çabaları ile verimli hâle getirilen seyrek vahalardan oluşan geniş bir ülke yatıyordu. Bu ülke farklı isimlerle anılıyordu: Hazar Denizi ile garip şekilli, sürekli değişen Aral Gölü arası çobanların ve eşkıyaların “üst yurt” bölgesi idi. Bunun üst kısmında Kırgız kabileleri, kimi çoban, kimi çölde avcı, ebedi savaşçı ve kan davası güden ya da diğer kabilelerin zengin obalarına saldıran huzursuz eşkıyalar olarak geziyorlardı. Kırgızların günlük hayatı, düşman takibinden ve sürüleri ile değerli atları ele

geçirmek için gece karanlığında yapılan saldırılardan oluşuyordu. Aral Gölü'nün güneyinde bulunan bugünkü Ceyhun (Amu Derya) nehri kıyılarında asil ve feodal düşünceye sahip savaşçı bir halk olan Özbekler; Ceyhun deltasında ise taşıdıkları kara kalpaklardan dolayı "Karakalpklar" diye adlandırılan bir halk yaşıyordu. Sürüleri, insanları, elbiseleri, herşeyi renklere göre ayırıyor ve buna göre adlandırıyorlardı. Özbeklere ait Şiva bölgesi ile Karakum'un İran sınırındaki sıradağları arasında kırmızı gömlekleri, sivri uçlu kürk başlıkları ve önleri yukarı doğru kalkık çizimleri ile Türkmenler; Moğollara benzeyen Kırgız kardeşleri ile aynı hayatı sürüyorlardı. Ceyhun Nehri'nin alt sağ kıyısından itibaren, İngiltere ve İrlanda Krallığı büyüklüğünde bir çöl olan Kızıl Kum Çölü başlar ve doğuda Seyhun (Sir Derya) Nehri'ne paralel olarak Aral Gölü'ne yönelen Ceyhun Nehri'ne kadar uzanır. Kırgızlar, işte burada hüküm sürerlerdi. Güneyde, nehrin aynı kıyısında Buhara Emirlikleri yatıyordu. Altındağ'ın eteklerinde ise Çin geçitlerinin yönünde eskiden Arapların astronomi bilimleri merkezi olan ve Timur'un mezarının burada bulunmasından dolayı Batı Asya halkları için kutsal sayılan, dünyaca tanınmış efsanevi Semerkant şehri görülüyordu. Batı medeniyeti kaynaklı bir isim olan Türkistan, sadece gelişen şehirler ile bezenmiş, güneybatıdaki küçük bir bölgeyi temsil ediyordu. Aslında Türk boylarının asıl vatanları ile diğer geniş bölgeler arasında önemli bir fark yoktur, zira toprak, her yerde aynı idi. Kurumuş denizlerin zemini olan derin kumlar, sadece güneşin kavurduğu sarı renkte büyük ve düz bir alan olarak görülmez, aksine bozkırların soğuk rüzgarları her yerde dalgalar yaratır. Eskiden burada bulunan deniz, sanki kesin çizgilerle ayrılmış gibi durur ve nadiren de olsa kara

veya sarı çölün içinde yüksek kum tepeleri görülür ve kum, genelde taşlaşmış gibi çukurlara ve tepelere yayılır. Kırgız ve Türkmen bölgelerinde yaşayan savaşçılar ve eşkıyalar burada saklanmak için bolca yer bulurlar.

Nadiren sert olan zemin, genelde beklenmedik yarlardan oluşur ve sadece bu bölgeyi çok iyi tanıyanlar kendilerini güvende hissedebilirler. Doğa, bu bölgede sonsuz çatışmalar, bitmek bilmeyen küçük savaşlar, saldırılar, yağmacılar ve kahramanlıklar için zemin hazırlayarak sanki evlatlarının lehine çalışmıştı. Yazın su bulmak neredeyse imkânsızdı, zira küçük nehirler kumda kurur ve çoğu zaman sadece küçük bir çukur, nehrin nereden aktığını gösterir. Güneşin altında parlayan büyük göllerde yazın bir damla bile su bulunmaz ve kızgın güneş, sayısız tuz kristallerinde kırılır. Sadece kervan yollarında ara sıra seyahat edenlere ve deve veya eşek kervanlarına, berrak ve içilebilir su sunan derin kuyular görülebilir. Bu kuyuların yerini bilmeyenler, yok olur giderler. Hiçbir ülke, yabancılar için Türkmenistan kadar kapalı bir kutu değildi ve hiçbir ülke yerlilerini bu kadar koruyamaz. Ancak hiçbiri de içinde yaşayan insanların gücünü bu kadar zora koşamaz.

Kara Han'ın oğlu Oğuz Han'ın evi, sadece Türk efsanesinde geçer. Gerçekte ise muhtemelen sadece kabilesi (Kibitka, Kara-iu ya da Kara Oğuzlar) ile birlikte konakladığı yerde, kısa zaman sonra tekrar bozulup, başka bir yere götürülen bir otağı vardı. Otağlar, en eski zamanlardan beri Türklerin tek evleri olmuştu. Soğuk kış günlerinde otağlar herhangi bir çukurda birbirine bitişik olarak kurulurlar ve ağaçtan bir iskelet üzerine keçeden bir kaplama serilirdi. Yazın kullanılan ince perdelerin yerine ilave keçe parçaları ile yeni perdeler asılırdı. Zenginlerin ve liderlerin otağları, alçak

yatakların ve kaba divânların yanında değerli halılar ve nadir silahlarla süslenir ve bu süslemeler, pazardan alınmak yerine daha çok ganimet olarak toplanırlardı. Bu, Türkmen ve Kırgız ülkelerinde şimdi olduğu gibi beş yüz yıl önce de böyle idi. Çölün soğuk rüzgarları titizlikle birbirine dikilen keçe duvarlara rağmen hissedilirdi ve bu ağaçsız bölgede, gerçek bir ateşin karşısında ısınmak mümkün değildi. Odun yerine başka maddeler kullanılırdı ve yiğitler, günlerini koyun veya kısrak sütünden hazırlanan kımız içerek geçirirlerdi. Basit enstrümanlardan yabani müzikler yükselirdi. Türk hanlarına ve kimi zaman Ebu Müslim² gibi Türkler üzerinde hüküm sürmüş olan başka milletlerin önderlerine övgüler yağdıran methiyeler ve kahramanlık öyküleri sevinçle dinlenirdi. Oyunları kaba ve kimi zaman zalimce idi. Biri, dişlerinin arasında bir kemik tutar, bir diğeri de dişleri ile bu kemiği diğer oyuncunun ağzından almaya çalışırdı ya da canlı bir koyunun bacakları bedeninden kopartılırdı. Kadınlar ve çocuklar bu faaliyetler ve zaman geçirmek için oynanan oyunlar sırasında kürklere sarılmış olarak bir kenarda otururlardı. Bugünkü Türkmenler hâlâ aylarca böyle yaşarlar ve hiç şüphesiz, ataları da çok farklı yaşamamışlardı.

İlkbaharla birlikte dağlardan hızlıca eriyen karların suları akmaya başlardı. Sadece birkaç hafta içinde ülkenin tamamı mucizevi bir şekilde bambaşka bir görüntüye bürünür ve geldiği gibi yine hızla yok olan bir bitki örtüsü belirirdi. Yamaçlar, uzaktaki vadiler, o dönemlerde henüz suni olarak sulanmayan vahalar (kanal ve bent sistemleri ancak 8. yüzyılda Arapların fethinden sonra daha eski olan İran'ın nüfuzu altında inşa edilmeye başlanmıştı) birden ota bürünürdü. Laleler, süsen çiçekleri, badem ağaçları ve başka bitkiler ortaya çıkardı. Göllerde ve göllerin etrafındaki

ağaçlıklarda yaşam bundan sonra başlar ve çöllerde yaşayan küçük hayvanlar, akrepler, örümcekler, yılanlar, kaplumbağalar, kertenkeleler, yeşil karıncalar hareketlenir; ovalarda yörükler toplanan samanları yakar ve dağların çıplak tepeleri alışık olmadıkları bu ışıkla kıızıla boyanırdı. Koyun ve keçi çobanları bitki örtüsünün yeşile döndüğü tepelere doğru yola çıkar ve yukarıdaki göçebe hayat böyle başlardı. Savaşa ve ganimete meraklı gençler ise aynı zamanda ağır yükler taşıyan, İran'dan veya Çin'den gelen kervanlara veya düşman boylarının konakladığı yerlere doğru yol alırlardı. Bazıları de asker olarak komşu ülkelerin hükümdarlarının hizmetine girerlerdi. Hemen hemen her aileden daha küçük olan erkek çocuklardan biri, şansını isimsiz bir atlı süvari olarak yeni bir “baba”, bir “anne”, yeni bir vatan, para, mücevher ve itibar kazanmak için yola çıkardı. Cermenlerin çok eski zamanlardaki yaşamlarından da bilinen bu durumlar, aynı şekilde sayısız üyelerden oluşan ailelerini besleme kaygısına düşen Türklerde de görülüyordu. Kervanlar, ya siyah giysili göçebelerden korkarak hareket edecek ya da büyük paralar vererek, herşeye rağmen böyle bir ticarete güvenilir ve dürüst davranan tanınmış bir liderin ve onun adamlarının hizmetlerine başvuracaklardı³. İslâmiyet'e geçişten önceki zamanlarda ve Arapların gelişinden sonraki ilk yüzyıllarda şehirlere yapılan saldırılar olağandışı değildi; aksine yağmacı çobanların alışılmış ekmek parası kazanma yollarından biri idi.

Çin'de Kaşgar'dan, Turan'daki -asında daha önceleri Türk- Buhara'ya kadar uzanan ticaret yolunun kenarında kurulu büyük şehirlerde ve pazarlarda, bol kazancın kokusunu alan başka bir ırk daha yaşırdı: Bunlar, yüksek alınları, güzel açık gözleri, dolgun yanakları ve güçlü, enerjik çeneleri olan

beyaz ırktan barışçıl, disiplinli ve çalışkan İranlılardı. Buraya ne zaman göçtüklerini belirlemek imkânsızdı. Evleri, muhtemelen Hindistan topraklarında yetişen ürünleri ve Çin'in çok değerli ipeğini, batıdaki Roma İmparatorluğu'na ulaştıran bu ticaret yolunun kendisi kadar eski idi. Bu barışçıl göçmenler, ticaret erbabları ve onlar kadar kalabalık olan ve yılda birkaç kez bu bereketli topraklarda buğday, arpa, pamuk, darı, dura, yonca ve baharat ile bitki hasat eden köylüler, Turanlılara karşı haklı bir korku ve şüphe duyarlardı. Ancak, yakınlarında yerleşik Türkler de vardı ve bunlar da bugün barışçıl olarak bilinen Sardların ataları ile aynı zanaatı yürütürlerdi. Buhara, o dönemlerde yine önemli bir şehir olan Beykent gibi, Türkçe bir isimdir ancak bunun, nüfustaki değişiklik yüzünden Türkleşmiş İran kökenli bir isim olması düşünülemez. Aksine, ezelden beri düşman olan bu iki kavmin; göçebelere ait demir silahların, deri eşyaların ve görkemli eyerlerle mücevherlerin satışa sunuldukları pazarlarda, barış içinde bir arada bulunduklarını varsaymak zorundayız.

Sonbaharda yine eşkıyaların ve yağmacıların saldırıları başlardı. İki tarafta da savaş çılgınlıkları atılırken gecenin sessizliği yine köpek havlamaları ve çalınan koyunların melemeleriyle bölünürdü. Değişken ve tehlikelerle dolu geçen bir yılın son eğlenceleri idi bunlar, zira İran'a ve Çin'e doğru çıplak tepelere yağın ilk kar, göç zamanının geldiğini gösterirdi. Aynı coğrafi şartlar Karpatlar'da, Pindus'ta, Balkanlarda ve İspanya Sıradağları'nda da geçerlidir. Sadece burada yaşayan ırklar farklı idi.

Efsanelerde anlatıldığına göre, Oğuz Han Kuran'da adı geçen İbrahim Peygamberle aynı dönemde yaşamış. Ancak Oğuz Han'la ilgili tek kaynak, Reşidüddin Fazlullah'ın

13.-14. yüzyıllardan kalma bir eseridir. Doğu'nun şiirsel kahramanlarına özgü bir şekilde tüm Türkistan'ın onun hükümdarlığı altına girdiği anlatılır; gerçekte ise fetih çok yavaş ilerlemiş ve uzun süreli olmamıştı. Bir gün, Oğuz Han'ın mecazi isimler taşıyan altı oğlu, avdan olağandışı bir av ganimeti getirmişlerdi: Bir yay ve üç ok. Bilgin babaları, bunları oğulları arasında bölüştürdü ve oğullardan üçü birer ok, diğer üçü de üçe bölünen yayın birer parçasını aldılar. Oğuz Han, daha sonra son nefesinde, hüküm sürdüğü ülkeyi yine bu örneğe göre dağıttı. Topraklar, şehirler, sürüler, atlar ve mücevherler altı parçaya ayrıldı ve Oğuz Han'ın her oğlu halkın altıda birini aldı. Bunlar daha sonra hüküm sürecek Oğuzların, Selçukluların ve Osmanlıların ataları idi.

Türk tarihinin ilk dönemi aslında hiç de bu masumane hikâyelerde anlatıldığı gibi değildi ve Türklerin gerçek tarihi bilgin, sevgi dolu ve mirasına sahip çıkılması yönünde kaygılar taşıyan babanın aldığı tedbirlerle farklı yönlere dağılan, ama birlik içinde hareket eden bu kavimlerle başlamamıştı. Aksine, birbirine bağlı olmayan bu kavimler farklı boylara mensuptu ve bu boylar, kazanç, onur, intikam gibi hırslar veya yabancıların politikaları yüzünden birbirleriyle hükümdarlık için sürekli savaştılar. Hüküm sürenler zaman zaman değişti ve kaybedenler bozkırlara veya sonsuzluğa uzanan topraklara çekildiler. Boylar birbirlerini takip ve yok ettiler. Türklerin, daha doğrusu kuzeyde ve güneyde, doğuda ve batıdaki göçebelerin olaylı, çok hareketli, canlı, aynı zamanda tekdüze ve amaçsız tarihini, işte bu iç savaşlar ve buğday ile altına sahip komşu ülkelere, İranlılara, Çinlilere ve doğuda Çin İmparatorluğu'nun kuzeydeki Amur sınırının ötesinde yerleşik Moğollara karşı yapılan seferler oluşturur.

Bu tarihin büyük bir kısmı artık unutulmaya başlandı. Türklerin, çok eskiye dayanan tarih kaynakları olmadığı gibi, bugüne kadar bulunan en eski kitabe ancak 732 yılına aitti. Bundan neredeyse üç yüzyıl sonra, 1069 yılında Türk dilinin ilk önemli eseri, en saf doğu lehçesi olan Uyгурca'da yazıldı: Vambéry tarafından keşfedilen ve Kaşgar'da yaşayan bir Türk tarafından kaleme alınmış etnik şiirsel bir eser olan Kutadgu-Bilik, yani “Mutluluk Bilgisi”⁴. Turan ülkesinde İslâmiyete geçişten önceki yüzyıllarda Tibet'e özgü Peghu yazısı çok kısa zamanda Arapça ile değiştirildi ve günümüze kadar ne yazık ki ulaşamayan yazılar da kullanıldı.

Türk tarihinin başlangıcı için birkaç dayanak noktası bulmak için İran, Çin ve Doğu Roma tarih kaynaklarına bakmak gerekir. İran kaynaklarında sadece Cemşit'in, kendi yurtları, gelenekleri ve kültürleri olmayan, bozkırlarda yaşayan ve Gûz veya Giz⁵ diye adlandırılan barbarlara karşı kahramanlıklarının anlatıldığı şiirsel sözlü hikâyeler vardı, ancak bu gibi hikâyelerde tarihi açıdan hiçbir bilgi muhafaza edilememektedir. Hunların, Avarların, Kazakların, Peçeneklerin, Kumanların, daha sonra Tatarların – ki bunlar, aslında Moğolların yönetimi altındaki Türklerdi – soyundan gelen ataları, Avrupa bozkırlarının da ötesinde, Bizanslılara tamamen yabancı bir ülkede Kafkasların eteklerinde yaşadıkları için Bizanslı tarihçiler, bu komşularına hiç önem vermemişlerdi. İleride göstereceğimiz gibi, Türklerin adı Bizanslıların ve Rumların tarihinde ilk kez Avarların döneminde, başlarındaki “Büyük Hanlar” ile birlikte geçti.

Batılılar için tamamen yabancı olan o yüzyıllarda Türklerin gerçek gelişimi hakkında öğrenmemiz gereken herşeyi Çin tarih kaynaklarından öğrenebiliriz. Ancak, Çinlilerin hanedanlıklara göre sıralanmış kronolojileri, tarih yazımından

tamamen mahrumdur. Tanrı yerine konulan imparatorun yaşam hikâyesini kaleme alan resmi tarihçiler, hiçbir zaman başka halklar hakkında bilgi almaya gerek görmemişler ve birkaç bin barbarın faaliyetlerini dikkate alıp, tarafsız ve objektif olarak gelecek nesillere aktararak küçülmek istememişlerdi. Rum'un, dilini anlamadığı bir "barbaros"; İbrani'nin, anlaşılmaz sesler çıkaran bir "zomzom" dediği göçebe boylarının adını bile doğru yazmaya özen göstermemiş, bu yüzden Türk kabilelerinin, boylarının ve kavimlerinin iç dünyasına ışık tutmaya gerek görmemişlerdi. Çin İmparatorluğu vekayi yazarlarının bize Türkler hakkında, düşünce yapılarına uygun olarak verebilecekleri tek bilgi şu kategorileri kapsar: Boş ve anlamsız isimler; duygusuz ve yalın şekilde anlatılmış savaşlar; hüküm süren bir grup yerini başka bir gruba bıraktı; imparatorluk sınırlarının barbar "çakallar" aleyhine olarak genişletilmesi ve bunlar, inatçı Saksonyalılar nasıl ki Şarlman tarafından katledilmişse Pan-ç'ao adında biri tarafından katledilir. Daha sonra Roma'daki sınırları koruma sistemine benzer bir şekilde büyük setler (Çin Seddi) kurulur. Bu setleri kendi ırkından insanlara karşı savunmak üzere, ehilleştirilmiş barbarlar (Ongutlar) hizmete alınır. Ayrıca, başbuğa boyun eğdirildiğinden; bu başbuğa affedici ve tüm halkların hükümdarı Çin İmparatoru tarafından, hemen başka bir isim verildiğinden ve bir atabeyinden, bir "Tengri Kut" ya da Çinli bilginlerin deyişi ile bir "Çen-Jin", yani bir Gök Tanrı yaratan "medeni" bir ünvanın verildiğinden bahsedilir. Bunun dışında Budist rahiplerin sakin vaazlarıyla sarfettikleri gayretler, tıpkı Winfried ve İrlandalı atalarının putperest olarak yaşayan Cermen dünyasında gösterdikleri faaliyetlere benzer.

Şimdi Çinlilerin bu karmaşık bilgilerinden anlaşılır bir şeyler çıkartmaya çalışalım.

Öncelikle Çinli tarihçilerin yazılarında birçok kez “isyancı kölelerden” bahsedilmektedir: Yüzyıllarca kuzeyde bulunan Tunguzlu Yüe-çilerin hükümdarlığı altında pek bilinmeyen bir hayat süren Çian-jün, Çiun-jü veya Hsiung-nulardan. Bunlar daha sonra Mete adında bir Han tarafından kurtarıldı ve Mete Han onların başına geçti. Ancak, bu han altında da yine paralı askerler olarak, Tanrı’nın temsilcisi diye taptıkları Çin hükümdarının, yani “Göklerin Oğlunun” hizmetindeydiler* ve Çin’in sınır boylarını rahatsız ettiler⁶. İmparatorluğun, bugünkü Pers ve Rus kalelerine benzeyen kalelerinin komutanları olan Hsiung-nuları emir altına almaya çalışırlar ve zaman zaman intikam almak ve onları cezalandırmak için seferler düzenlerler. Çin’in tacı üzerinde hak iddia eden küskünler ve Çin’e sadık olmayanlar, Roma İmparatorluğu’nda da barbar halklarla karşılıklı ilişkilerde sıkça görüldüğü gibi, bu barbarlara sığınır ve Hsiung-nular bu misafirlerden birçok yeni haber ve bilgi aldıkları gibi Nan-lu geçitlerinin güneybatısında vahaların çok olduğu bölgelerde kilden hafif evler yapmayı öğrenirler.

Fakir, ama hareketli olan barbarlar ile medeni yaşayan zengin ve tembel insanlar arasındaki barışçıl ilişkilerin uzun sürmesi mümkün değildi ve MÖ II. yüzyılda asırlık düşmanlara karşı savaş başladı. Onlarca yıl süren sıcak savaştan sonra ortaya çıkan açlık, imparatorun işine gelir ve Hotan ve Kaşgar bölgelerini elinde tutan Güneyli Türkler, Hoan-ho nehri kenarında bulunan Çin İmparatoru ile “sonsuz barış” yapmak zorunda kalırlar. Çin ordularının desteğiyle artık medenileşmiş Türkler, kuzeyde Beyazkum, Karakum ve Sarıkum çöllerinde ve Güney Sibiry’a da Amur kıyılarında

yaşayan kardeşlerine saldırırlar. Amur kıyılarındaki boylar tamamen ilhak edilip ortadan kaldırılarak, Amur hattı sağlamlaştırılır. Bu hattın ötesinde Türkler ile tıpkı Cermenler ve Slavlar arasındaki ilişkilere benzer ilişkiler içinde olan Tunguzlar ve Moğollar yuvalarından çıkarlar. Çıplak Altay Dağları'nda ve etrafındaki verimli topraklarda yaşayan bu boylar, yavaş yavaş Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin kıyılarındaki çöllerle sürgün edilirler. Günlük yaşamın çetin şartlarına karşı savaşmak zorunda olan bu insanlar, bu dar alanlarda da tüm güçlerini toplayacak ve dünyayı değiştirecek misyonlarına hazırlanacaklardır.

Güney Türkleri, o dönemde kendi soylarından olan diğer Türk boylarını katlederek kendi sonlarını da hazırladıklarının farkında değildiler. Artık her yerde Çin'in ve Tibet'in etkileri altında kalmaya başlamışlardı. Başbuğlar, ağaç çubuklar üzerine yazı yazmak ve mızrak ucu ile imzalamak yerine Türk dilini Pehlevi harfleriyle yazmayı alışkanlık hâline getirmişlerdi. Her yerde var olduğuna inanılan şeytana tapınma* ve buna bağlı olarak Şamanizm inancı devam etmesine rağmen, beş element olan toprak, ağaç, ateş, su ve demire olan inanç yavaş yavaş unutulmaya başlandı. Barışçıl ve sevgi dolu Buda'nın yeni ve daha ulu dini, disipline isteyerek boyun eğen bu halk tarafından kolay ve hızlı bir biçimde benimsendi. Bu bölgenin güneydoğusundaki köylülerin (Tarancıların) çoğu Buda'ya tapınmakta idi. Beykent, Araplar tarafından fethedildiğinde değerli incilerle bezenmiş büyük gözlü Hint Tanrısı'nın som altından yapılmış resmi, orada yaşayan İranlıların ve Türklerin tapınaklarında bulunmuş ve bu ucuz putların halk tarafından satın alındığı pazar yerleri uzun süre hatırlarda kalmıştı⁷.

Bundan sonra Güney Türkleri, kararlı bir biçimde saldırıldığı takdirde, bağımsızlıklarından kolaylıkla vazgeçen bir topluluk olarak görülmeye başlandılar. Hsiung-nu Devleti'nin son izleri 5. yüzyıla kadar izlenebilmesine rağmen, bu devlet M.Ö. 216 yılında hanlarının esir alınması ile çöktü⁸.

Güney Türkleri, ılımlı Hristiyan dinini kabul etmeye varacak kadar uysallaştırılmışlardı. 334 yılından itibaren Türkistan'ın merkezi noktası olan Merv'de Nesturî inancından bir piskoposun varlığı görölüyordu. 420'lerde bu piskopos, sadece Türkler için değil, büyük Çin devletinde Hristiyanlığa yeni geçen tüm insanlar adına metropolit derecesine kadar yükseldi. İpek ticaretiyle uğraşan tüccarlar ve bu bölgede yaşayan Keşkuşanlar da Hristiyanlığın yayılmasına katkıda bulundular. 6. yüzyılın başlarında (503 - 520) Herat ve Semerkant'ta iki piskopos daha yaşıyordu. Bizans İmparatorluğu'nda ve Fars teokrasisinde takip edilen ve zulümle karşılaşan Nesturîlik (Hristiyanlık), inancına yönelik saldırılardan kaçmak için bu uzak ülkelere sığındı. Kerayitler, hatta Çinliler bile Hristiyanlığa geçtiler. Karakurum Hanları'ndan birinin 8. yüzyılda (718) din adamı rolünü üstlenmeye çalıştığı görüldü. Bu Han, aynı zamanda bir Türk boyunun ilk ve tek Hristiyan hükümdarı idi⁹.

Güney Türklerinin çöküş dönemlerinde, Kuzey Türkleri vahşi çöllerde yine canlanmaya başladılar. Bunlardan bir kısım - Juan-Juanlar (Avarlar) veya Moğollarla karışmış ve belki de Moğol hanedanlığının hükmü altında İtil ve Yayık (şimdiki Volga ve Ural) nehirleri kıyılarında yaşayan Hsiung-nular (ya da Hiyong-nular) - hükümdarları Atilla komutasında, Hun adını Tuna Nehri'ne, Ren Nehri'ne ve İtalyan Padus'una kadar taşıdılar. Moğolların ten rengine

sahip, diğ er putperestler, sadece Güney Türklerine ait bölgelere saldırdılar. Hunlar gibi onlar da koyu tenli, çekik gözlü, ince sakallı ve  i mandılar ve kısa boyunları vardı. Çinlilerin taktı ı “Hsiung-nu” adını Volga, Tuna ve Theis nehirleri kenarındaki kardeş boylarına bıraktılar. Kendileri,  ince “Tepeli Dağların Adamları” (Altay Dağları silsilesinde) anlamına gelen “Tu-kiu”lar olarak Türk adını taşımaya devam ettiler. Bu yeni boy, Çinliler tarafından Thu-men (Bumin) diye adlandırılan değerli bir ba bu  tarafından zafere götürüldü. Bu ba bu , Çin’in karışık dönemlerini lehine kullandı ve kısa zamanda Türklere ait bütün bölgelere hükmedecek bir hanedanın kurucusu oldu. Bumin’in halefi, Han veya Ka an ünvanını taşıyan oğlu  ski idi. O, g cebelerin ve aynı zamanda Tarancı olarak adlandırılan ve askerî açıdan yeteneksiz  ehirli  ranlıların hanı idi. Bu hanedandan üçüncü bir hükümdar daha yeti ti: Han ünvanını layıkıyla taşıyacak olan Nev Han.

Bu tarihten itibaren artık Avrupalı bir kaynak, birinci asırda hüküm süren hanın tarihine ve Çin etkisi altında kalmış olsa bile gerçek Türk tarihine bakmamıza olanak sağlamakta idi. 6. yüzyılda Bizanslı Menandros’a ve diğer Rum tarihçilere göre, bu Han kendini “Yedi Irkın Hakimi” olarak adlandırıyordu. Ama bu, gerçekten yedi ırk üzerinde hüküm sürdüğü için değil, yedi sayısının do ulularda u urlu sayıldı ındandı. Bütün düşmanlarını karşısına çıktıkları her yerde yendi i haberlerini ilan etmek üzere elçilerini  ran’a, Çin’e ve batıdaki Roma  mparatoru’na gönderdi. Bu hana gönderilen yabancı bir elçi, hanın ota ı veya kilden yapılmış evinin önünde – bilindiği üzere Buhara,  l miyet öncesinden kalma idi – siyah ve kırmızı giysiler içinde savaşçılar, altından arabalar ve altın ile mücevher kaplı yularlar taşıyan

inekler gördüğünü anlatır. Her yere en güzel ipekler serilmişti ve hanın evinde yedi yüz kadın yaşıyordu. Han, Kuzeyli Türk olarak putperestlikten vazgeçmemiştir ve Ceyhun nehri civarındaki Eftalitler ve vahalarda yaşayan kavimlere karşı zafer kazanan halkı, tıpkı hanları gibi Budizm ve Hristiyanlık propagandalarından nefret ediyorlardı. Onların Tanrıları hava, mavi gökyüzü, yani Gök Tanrıları – Arapların Allah'ına eşit olduğunu düşünen Thraklı Türkler gök tanrılarını hâlâ unutmamışlardır– ateş, sonra toprak ve Ceyhun'un kutsal suyu idi. Bizanslı elçilerden beşinci element olan demir hakkında ise bir şey öğrenemiyoruz. Kurban olarak atlar ve öküzler sunuluyordu. Hanın ya da Kağan'ın çevresinde alınlarında ateşin simgesi ile dolaşan Hintliler bulunuyordu ki, Bizanslı elçi bu ateş işaretinde kutsal haçı gördüğüne inanıyordu.

Tu-kiular 568 yılında Persliler ile savaş halindeydiler. Bunun nedeni, hanın ve Pers Kralı'nın aynı derecede ipek ticaretiyle ilgilenmeleri idi. İran'da o dönemde Türk ipeği yakıldı ve Türk elçilerine zehir ikram edildi. Adının anlamı "Düzenleyici" olan İstemi Han ve onunla savaşa katılan üç soydaşı, alışık oldukları biçimde intikam almaya kalktılar ve Alanların ve Oğurların topraklarından geçen Kafkasya yolunu geçmek zorunda kalan adamları, Konstantiniyye'deki imparatorun huzuruna çıktılar. Bu elçilere karşılık, başlarında Rum Zemarkos'un bulunduğu başka bir elçi grubu gönderildi. Romalılar ve Türkler arasındaki siyasi ilişkiler işte bu dönemde başladı ve her iki hükümdara karşı isyanlar çıkartan Avarlar yüzünden devam ettirildi. Ama kaynak eksikliğimiz olduğundan bu konuyu daha fazla takip etmemiz mümkün değildi.

Bumin Han'ın devleti uzun vadeli olmadı. Bu yeni Türk devletini yöneten Han, daha ilk yıllarda çeşitli vahaların savaşçılarını yöneten ve Semerkant, Beykent ve Yarkent'te oturan Tarhanlarla sürekli savaş hâlinde idi. Bizans'a bu haberler Zemarkos tarafından getirildi. Hainler, Horasan ilinde Kağanın Türkleri ile sürekli olarak rahatsızlıklar yaşayan Pers hükümdarı ile işbirliği yaptılar ve askerî yardım yapmamakta ve ipek, kürk, hayvan, hatta altın para ve gümüş akçelerden oluşan yıllık vergileri vermemekte ısrar ettiler. Kısa zamanda değişik kanatlarda isyanlar başladı¹⁰.

Bu arada Tu-kiular tarafından kurulan devlet, 572 yılında ölen Mu-kan (Mugan) zamanında önce iki, sonra dört parçaya ayrıldı. Bunun üzerine gerek halkın durumuna ve ihtiyaçlarına, gerekse coğrafi konuma uygun olarak Doğu Hakanlığı ve Batı Hakanlığı oluşturuldu. Türk birliği bu kez de gerçekleştirilemedi ve Türklerin doğuda sahip oldukları topraklar yine Çinlilerin eline düştü.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİYETİN İLK YILLARI[*]

Tu-kiu Devleti çökerken, yeni bir dinin müjdecisi olan Araplarla karşılaştılar. Araplar, teçhizat ve askerî deha konusunda Türkler açısından önemli düşmanlar teşkil etmemişlerdi, zira hafif süvariler yine hafif süvarilere, okçular okçulara ve piyadeler piyadelere karşı savaşmaktaydılar. Vahaların bütün şehirlerinde, Merv’de, Buhara’da, Belh’te, Semerkant’ta, Beykent’te göçebe Türkler, İranlılar, Turanlar ve batıdaki yabancılar üzerinde hüküm süren Tarhanlar ve Tarhan hatunlarından destek gördüler. 666 yılında Arapların önderlerinden biri olan Rebî’ bin Haris, halifenin elçisi olarak Maverâünnehr’i fethetmeye yöneldi. Belh’e kadar geldi ve geri döndü. Dört yıl sonra aynı ordu daha önemsiz olan Beykent Şehri’ni ve sayısız savaş esiri aldı. Sa’d bin Osman daha sonra Buhara’yı fethetmeyi başardı, ama kalıcı olarak elde tutamadılar. Sayı olarak çok üstün bir Türk ordusu ile karşılaşan ve köşeye sıkıştırılan fatihler, zorlukla kaçabildiler. İslâm’ın üçüncü öncüsü olarak daha sonra Kuteybe bin Müslim, Merv’deki karargâhından yola çıkarak Belh Şehri’ni aldı. Başka bir seferde, Beykentli isyancıları cezalandırdı ve Hint Tanrısının altın ve gümüş putlarından oluşan büyük bir ganimeti eline geçirdi. Aralarında yapılan bir anlaşmaya göre kurulmasına izin verilen caminin inşasında çalışan işçiler olarak gizlenen askerler, Semerkant Şehri’ni aldılar. 709 yılında, Maverâünnehir şehirlerinin kraliçesi sayılan Buhara aynı akıbete uğradı. Buhara Beyi Hudat’a her ne kadar tacı ve tüm imtiyazları bırakılsa da haraç ödemeye ve yanında tıpkı bugün nasıl bir Hint racanın yanında bir İngiliz vali var ise bir

Arap Emiri bulundurmaya mecbur edidi. Yerliler, evlerini Beni Temim Bekri ve Abdul Kays aşiretlerinden gelen fatihlerle paylaşmak zorunda kaldılar ve Hristiyanlar, kenar mahallelere gönderildiler. Kısa zamanda putperestler ve Budistler de bütün malvarlıklarını kaybettiler. Eski Zerdüştiliğe sadık kalmak için İran dinine bağlı olanlar yeraltındaki mağaralara kaçmak zorunda kaldılar. Bir imam, kimi zaman taşlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalarak evden eve dolaşıyordu ve gönülsüz olarak İslâm'a geçenleri namaza çağırıyordu. Halife'nin elçisi olan Kuteybe'nin hükümdarlığı Çin tarafından yönetilen Türkistan'a kadar uzandı. Ancak, bağımsızlığını ilan etmek için efendisine karşı gelince 714 yılında Merv'de öldürüldü.

724 yılında Kuteybe'nin halefinin hükümdarlığı altında Türk asıllı göçebeler tekrar harekete geçtiler. Henüz İslâm'a geçmemiş olan Semerkant Hanı, yaklaşık 120 bin savaşçıdan oluşan büyük bir ordu ile savaş açtı, ama 750'li yıllarda Araplar bu savaşı da kazandılar. Türkler, yine de rahat durmadılar. Onlar, herkese kucak açıp, destek veriyorlardı. Halifeliğin Emeviler tarafından gasp edilmesine karşı savaşan asil ruhlu Abbasi Ebu Müslim'le yeni bir Hz. Ali ya da efsanelerde adı geçen bir Rüstem yeniden vücut buldu. Buhara'da Şiiliğin savunucularından biri olan Şerik bin Şeyhü'l-Mehdi ise Türklerin yardımı ile zafer kazandı. "Ruhani" karakteri nedeni ile Tanrı adını almayı kendine layık gören ve kendini "Adem'in, Nuh'un, İbrahim'in, Musa'nın, İsa'nın, Muhammed'in ve Ebu Müslim'in" halefi sayan yaşmaklı, beyaz giysili Mukannâ "Peygamber" için hayatlarını vermeye hazırdılar. Türklerin silahları ayrıca Rafi'nin isyanında da rol oynamışlardı¹.

Türkler, Araplardan kuşkusuz silahlanma ve çiftçilik konularında çok şey öğrendiler. Kuzeydeki boylar, Suriye'nin ve İran'ın kültürel gelişimlerinden etkilenmişlerdi ve artık Büveyhilerin zamanında olduğundan daha yüksek bir mertebeye ulaşmışlardı. Tamamı olmasa da çoğu İslâm'ı kabul etmişti. Ancak bu dönemde yeni dinin yayılmasını ve Türklerin İran'ın ve Akdeniz'in batılı kültürüne geçişini önemli ölçüde zorlaştıran bir hadise meydana geldi: Onlarca yıl sürecek olan yeni bir Türk devleti kuruldu.

750'li yıllarda Arap Maverâünnehr'inin doğu sınırında batılıların henüz tanımamış olduğu gerçek bir Türk boyu ortaya çıktı. Bu boy, Çin'e bağlı tebaa olarak uzun zamandır yaşadıkları Amur Nehri'nden ve Baykal Gölü'nden gelmekte idi. Çin'in resmi ve bilimsel dilinde bunlara iki tekerlekli kapalı arabalarından dolayı “büyük tekerlekler” anlamına gelen Chuy-che, Chuy-chu ya da diğer yazılışıyla Hoei-he denmekte idi. Kısa zamanda güneydoğu, sonra da batıda bölünmüş Türkler, Hoei-heler tarafından ilhak edilmişlerdi. Vergiler, ganimetler ve esirler artık başka bir hükümdara akıyordu. Moğolların dediği gibi, hedef yeni bir “Hanbalık” idi.

Ama Hoei-heler ne Tu-kiuların servetine ne de tamamı Bağdat Halifesi'nin yönetimi altında olan batıdaki şehirlere sahip değildi. Bu yüzden bozkırlardaki rakipleri olan Kırgızların hamlelerine sadece kısa bir zaman karşı durabildi. 780 yılında doğu hakanlarına haraç vermeye mecbur kaldılar ve 9. yüzyılın ortalarında kuzeydoğuda kendi soydaşları tarafından ilhak edildiler; işte yine çöldeki kum dalgaları gibi kısa süreli ayakta durabilen bir hanlık çökmüştü.

Aynı dönemde gücü gittikçe azalan halife, Farslı Saman'ın beş torunu ile birlikte Türkistan'daki dört şehri kuşattı:

Semerkant, Fergana, Taşkent ve Herat (874 Onların soyundan gelenler, daha sonra Maverünnehirin bağımsız birer emiri hâline geldiler ve buradan yola çıkarak İran'ın kuzeyini de gele geçirerek burada yeni bir hanedanlık kurdular. Büyük emir İsmail'in oğlu Ahmed, güneybatıdaki sınırlarını, eski İskitlerin toprakları olan Sistan'a kadar genişletti ve buradaki son Saffarileri sürgün etti. Ahmed'in oğullarından biri olan Said, 28 yıl boyunca barışçıl ve aynı zamanda görkemli bir hükümdarlıkla, adının anlamı olan "Mutlu"ya layık olduğunu göstermişti. Buhara, bu İranlı şahlar altında okulları ve öğretmenleri, düşünürleri ve bilginleri ile tanınmış bir şehir hâline geldi. Kur'an tefsircilerinin en büyüğü olan El Buhari, Samanîlerin bu yerleşim biriminde etkisini göstermişti. Ancak Said'in ölümü ile birlikte 943 yılından sonra Orta Asya'da reşit olmayan çocukların, genç ve ava meraklı emirlerin, zayıf ve yozlaşmış hükümdarların dönemi başladı ve Samanîler devleti başka boyların ve hanedanların lehine 50 yıl gibi kısa bir zamanda çöktü².

Çöküşleri yüzünden artık birçok milletten oluşan geniş bir imparatorlukta barışı sağlayabilecek güçte olmayan Samanîlerin mirasçıları yine Türklerdi. Dördüncü kez bir devlet kurmaya çabalayacaklar, ama bu kez bunu yerleşik, çalışkan, kültürlü ve İslâm'a inanan insanlarla yapacaklardı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU HÜKÜMRANLIĞININ HAZIRLANMASI[*]

Geçmişı hakkında çok fazla bilgi olmayan İlig Han yeni bir hanedan kurup, birbirine düşman Türk boylarını bir araya getirmeyi başardı. Onun oğlu Kara Buğra [Tamgaç İbrahim], babasının miras bıraktığı eserini, tüm tebaasını İslâm'a döndürerek sağlamlaştırdı. 960'lı yıllardan itibaren bu bölgeler Hristiyan ve Budist propagandalarına kapatıldı. Buğra, tebaasını İslâm'a döndürerek sağladığı birliğin gücü ile doğudaki İslâm dünyasını Türk âsâsı altında birleştirme planını gerçekleştirmeye başladı¹. Çin kültürünün etkisinde olan Kaşgar'dan yola çıkarak dağlarda, Hûkand bölgesi savaşçılarınin yardımıyla Zerefşan Nehri'ni takip ederek Buhara önlerine kadar geldi, ama henüz Maverünnehir'in bu merkezine saldırmaya hazır değildi. Bu arada Müslümanlığa geçen Uygur askerleri bütün düşmanlarını kolayca bozguna uğrattılar ve Semerkant'ı aldılar. Samanîlerin halefi olan zayıf karakterli Emir Nuh bin Mansur bu esnada kaçtı. Emire baş kaldıran isyancılar, Fars İmparatorluğu'nun iç karmaşasını kendi lehine kullanmasını çok iyi bilen kurnaz Türklerin yanında yer almışlardı. Ancak, emirin hiç beklenmedik ölümü, Çin Dağları'ndan gelen bu hanın hükümdarlığının sonunu getirdi. Semerkant Emiri, şehirden kaçtıktan sonra, İndus Nehri'ne kadar hüküm süren Gazneli Sebük Tekin'den yardım istedi. Zavallı Nuh'u hükümdarı kabul eden, üzengilerini öpen ve kendine mütevazı "İmparatorluğun Yardımcısı" ünvanını veren bu sadık yandaşı ile birlikte birkaç önemli saldırıda, hanlarının ölümünden sonra Türk

askerlerinden yoksun kalan isyancıları ortadan kaldırdı. Emir Nuh onun sayesinde son günlerini huzur içinde geçirdi ve 997 yılında Buhara'da öldü.

Kaşgarlı Türkler ise batıda Samanîlere karşı bütün intikam planlarından vazgeçmişlerdi. Şerefüd-devle ve 11. yüzyılın ilk 10 yıllarında hüküm süren Kadir Yusuf'a kadar, Hanlar özellikle ülkelerinde İslâm'ın yayılması için çaba göstermişler ve Arap bilimlari ile ilgilenmişlerdi².

Ancak Gaznelilerin zaferleri ile Türk tehlikesi tamamen ortadan kalkmış sayılamazdı. Çin İmparatorluğu, barbarları tutamıyordu. Çiftçiliğin gelişmesi ve şehirlerde yaşamaya alışmış olmalarına rağmen imparatorluk sınırlarının doğusundaki yerleşim merkezleri, Türklere artık gerekli yaşama alanını sunamıyordu, zira onlar dağların arasında sıkışıp kalmış bir şekilde yaşayamazlardı. Kuzeydeki ve doğudaki soydaşları Eftalitlerin, Kazakların ve Kırgızların yaşadıkları çöller onlara cazip gelmiyordu. Güneyde Gazneliler, yayılmalarını önlüyordu. Bu yüzden Türk göçlerinin tek hedefi, Zerefşan kıyılarının verimli toprakları olabilirdi.

Yaşlı Emir Nuh daha hayattayken kökenleri yine bilinmeyen yeni bir İlig Han'ın seferi püskürtülmüştü. Nuh'un birinci ve ikinci halefinin öldürülmesi ve üçüncü halefinin henüz küçük yaşta olması, kesin bir zafer neticesinde elde edilecek çözümü ve yeni bir yaşam biçimine alışmış olan Yörüklerin sürekli yerleşimlerini hızlandırdı. İlig Han, genç Samanî'nin hamisi olarak Buhara'ya geldi ve bu genç Samanî'ye, tıpkı Odovaker'in beş yüzyıl önce son Batı Roma İmparatorluğu hükümdarı genç Romulus Augustulus'a sözde hamisi olarak davrandığı gibi davrandı. Milattan sonra ilk yüzyılın sonlarında İlig Han, Maverâünnehr'in bilimiyle

tanınan ve hayranlıkla karşılanan başkentinin en üst komutanı hâline geldi ve karargâhını Çin kökenli Kaşgar'dan, tıpkı Semerkant sarayında olduğu gibi, çürümüş sütunlar ve harap olmuş cephelerle artık Muhammed zamanındaki görkemi yansıtmayan Buhara'nın İslâmiyet öncesinden kalma İran sarayına taşıdı. Taht üzerinde hak iddia eden Muntasır'ın bütün bu gelişmeleri engelleme çabaları sonuçsuz kaldı. "Bir kez ata bindi mi kendi babasını bile tanımayan" gerçek bir Türk olarak, bütün Türk boyları üzerinde titiz ve sert bir hüküm süren İlig Han, Hazar Denzine kadar sağlam ve sarsılmaz bir biçimde atının üzerinde kaldı. Eskisi gibi hâlâ bir orada bir burada koyunları ve atları ile birlikte yaşayan Gûzlar ve kuzeydeki barbarlar, hükümdarlığını tanımak zorunda kaldılar. İlk Gazneli'nin torunu olan Nasr, İlig Han'ın yardımına geldi ve Muntasır kısa zamanda mağlup edildi. İdeolojileri farklı olmasına rağmen Zerefşan ve Hindu nehirleri kenarlarındaki hükümdarlar, Budist ülkenin eşiğindeki İslâmi gücün gerçek temsilcileriydiler artık.

Kuzey Türkleri, Kaşgarlı İlig Han'ın hükümdarlığını çok zor kabul ettiler. Onlar, uzun zaman önce eski geleneklerini yabancı bir kültür için terk eden ve Çin hanedanı sübaşları tarafından yönetilen şehirlerde, kilden evlerde el emekleri ile çalışıp barış içinde yaşayan soydaşlarını hor görüyorlardı. Bu dönemde yine kuzey ve güney, doğu ve batı arasındaki eski düşmanlıklar ortaya çıktı. İlig Han'ın karşısında, tıpkı putperest Saksonyalıların Şarlman'ın Frankları karşısında durdukları gibi duruyorlardı. Tek bir fark vardı, o da kuzey barbarların Kafkasya'daki Hristiyan toplulukları ile komşu olmaları yüzünden Hristiyanlığa meyilli olmaları idi. Buna örnek olarak Kuzey Türkleri arasında Musa (Moses), Yunus (Johann, Ermenice Ovannes), Mikail ya da Mikhal ve İsrail

gibi adların yanı sıra çöl hayvanlarını - Buğra (deve), Bögü (ceylan), arslan – ya da bir savaşçının özelliklerini – Tuğrul (kıyıcı), Çakar (parlayan) - hatırlatan isimlerin yaygın olması idi.

Bundan dolayı gerçek ve gerçek olmayan, halis ve halis olmayan Türkler arasında bir savaş beklenmekte idi. Bu savaş, “gerçek ve halis” Türkler kazandı. İlig Han’ın şehirlerde bağımsız beylerin yönetimine izin vermiş olması, bu savaşın kazanılmasını daha da kolaylaştırdı ve bunun neticesinde Semerkant’ta Ali Tegin, Kaşgar’da Buğra Han’ın oğullarından Kadir, hatta Harezm ölünde bir Yörük Beyi bağımsız birer hükümdar gibi hareket etmekteydiler.

Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında ise o dönemde Türkmen boyları yaşıyordu. Bu Türkmenlerin arasından 1000’li yılların başında Dukak oğlu Selçuk³, daha sonra anlatılan ve Peygamberimizin hayatıyla birçok benzerlik gösteren efsanelere göre, yeni bir vatan arayışında 100 atlı, 1.000 deve ve 50 bin koyun ile yola çıkmıştı. O, bir göçebe budunun kalıtsal bir lideri değil, güçlü akrabaları ve fazla taraftarı olmayan halktan bir Türk’tü ve birkaç yiğidin başına geçerek Maveräünnehir’deki durumların karmaşasından yararlanarak şansını denemişti. İlig Han, kendi derecesinde olmayan bu rakibe karşı savaşmak zorunda kaldı, ama onu çöle geri göndermeyi başaramadı.

Fetihlere doymayan Selçuk Bey’in ölümünden sonra oğlu Mikail değil, tıpkı büyükbabaları gibi sadece “Bey” ünvanını taşıyan torunları - Mikail’in oğulları Tuğrul ve Çağrı - beyliği devraldılar. Bu iki kardeş, hiç birbirlerinden ayrılmayacaklar ve Çağrı’nın ölümüne kadar uyum içinde birlikte çalışacaklardı. Çağrı, beyliğin kılıcı, Tuğrul ise savaş planlarını hazırlayan stratejist ve imparatorluğun yöneticisi

oldu. Her ikisi de muhtemelen Semerkantlı Tarhan ve Kaşgarlı Kadir arasında çıkan düşmanlıkta önemli bir rol oynamışlardı. Semerkantlı Tarhan'ın İlig Han tarafından, Kaşgarlı Kadir'in ise büyük Gazneliler tarafından desteklenmesi ile düşmanlık, kısa zamanda önemli bir savaşa dönüştü ve Selçuklular, geleneklere uygun olarak ezeli rakiplerini yok etmek için Kaşgarlıların tarafına geçtiler. İlig Han'ın komutanı Alp Kara savaşta mağlup olarak, öldü. Ceyhun Nehri'nin kuzeyinde ezeli düşmanları Harezmşahların hüküm sürdüğü bölgeler ve Semerkant vahasının doğusu ile Gaznelilerin sınırları arasında sıkışıp kalan Selçuklular, onları koruyacak tek kişiye, Gazneliler Sultanı'na başvurdular. O dönemde bu sultanı yok edip, yerine geçeceklerini düşünmemişlerdi, ama doğuda hep en beklenmedik hadiseler kendiliğinden gerçekleşiyordu.

Sebük Tigin'in oğlu Mahmud, Selçuklulara Hindistan'ın tamamını fethedip, Hint Denizi'nde kalan son bedevileri de yerlerinden etmeyi planlayan Gaznelilerin emrine girmelerini teklif etti. Tuğrul ve Çağrı Beylerin amcaları olan İsrail'in buna cevabı, yaygın bir efsane hâline geldi. Bu efsaneye göre İsrail [Arslan] Bey, kaç savaşçıya sahip oldukları sorulduğunda sadağından bir ok çıkartır ve “Bu oku ülkemize gönder. On bin Türk savaş çağrısına cevap verecektir”, der. “Bana daha fazlası gerek”, diye cevap verir sultan: “İşte sana ikinci bir ok. Bunu da gönder, 50 bin savaşçı daha gelsin”. Doğu İslâm dünyasının hükümdarı şaşırarak “Belki daha fazlası gerekir”, der. “Benimkiler”, diye devam eden İsrail, “bu sadağı görürlerse iki yüz bin atlı onu takip edecektir”, der ve konuşmayı bu şekilde bitirir. Gerçekten de II. yüzyılda Türk gibi, boyları arasında güçlü ve seferlerinde başarılı olanlar istemedikleri kadar taraftar ve asker bulabiliyorlardı.

Bu askerler, ilerleyebildiği kadar ona sadık kalacak, ilk başarısızlıkta ise başka bir lider arayışına gireceklerdi. Yörükler, sadece kazanç ve onur getiren savaşın kendisine ve onları besleyen, hatta yücelten silah zanaatına hiçbir zaman sırt çevirmezlerdi.

Yeni Selçuklu hanedanına mensup genç beylerin şansı da genelde yaver gitti. Hükümdarlığa giden her adım onlara yeni askerler kazandırmıştı. Artık onlara yardım edenleri bolca ödüllendirmek için yeterli mücevhere ve paraya sahiptiler. Her gün dolaştıkları topraklar, Semerkant'tan Merv'e, buradan Hazar Denizi'ne, Kafkasya'ya ve Horasan vadilerine kadar uzansa da, henüz sınırları tam belli olmuş bir bölgeye sahip değildiler. Batı'daki Roma İmparatoru'nun, yani Hristiyan İmparatoru'nun adamları arasında, Hunlar “sayıca yüksek, bağımsız ve hiç kimseye köle olmamış bir halk” olarak tanınmaktaydı⁴. Ama kuzey barbarları beyinin hırsı daha büyüktü. Selçuklular, İlig Han'ın başardıklarını hatırlayarak onu örnek alarak ilerlemek istediler: Amaçları, vadilerde, şehirlerde, kalelerde hüküm sürmek, vergi toplamak, haraç almak, yabancı devletlerin elçilerini nazikçe selamlamak ve yeni hanedanlarını doğunun daha eski hanedanlarının arasına katmaktı. Müslüman'dılar ve sadaklarında savaşın en büyük silahını taşıyorlardı. Öyleyse yeşil veya altın sarığı taşımak, kutsal halifenin ve İslâm'ın himayesi altına girmemek için bir sebep var mıydı?

Bizans tarihleri Selçukluların İslâm dünyasının hükümdarlığına yükselişlerini sade ama inandırıcı bir biçimde anlatırlar ve aynı hikâyeye daha sonra doğulu analistler ve tarihçiler tarafından şiirsel bir biçimde ele alınır. Gerçekler ise her iki anlatımdan da rahatça çıkartılabilir.

İran Körfezi'nde bulunan Büveyhîlerin, halifenin elinden merkezi illerdeki gücü alan İranlıların hamisi Besasiri'ye karşı yapacakları bir savaş için önce Gazneli büyüklerinden Mahmud ya da onun oğlu Mesud, Selçuk Bey'in torunlarından yardım istedi. Tuğrul Bey, sadak ve mızrak ile silahlanmış seçkin üç bin atlı ile savaş meydanına geldi, ama onun niyeti Gazneliler yönetimi altında onları her yere takip etmek değil, bu büyük sultanın gücünü kullanarak Horasan'ı fethetmekti. Bizans kaynaklarında Aras Nehri üzerinde Türkmenlerin aşamadığı demirden yapılmış gizemli bir köprüden bahsedilir. Bu ayrıntı aynı zamanda Romalıların, Hunları çölden değil, Kafkasya'dan gelen bir halk olarak gösterme hatasını gösterir.

Türklerin, düşmanları ok yağmuruna tutma hüneri sayesinde bu savaş Gazneliler lehine sonuçlandı. Besasiri mağlup oldu ve savaş sona erdi. Sultan Mahmud, müttefikini bu sefer başka bir savaş alanına, ezeli düşmanı olan Hintlilerin üzerine göndermek istedi, ama Selçuklular ona yardım etmeyi reddederek, sultanın ordusundan ayrıldılar ve Merv'deki karargâhlarına geri döndüler. Burada, Meşhed'e doğru yola çıkmak ve İran sınırındaki sıradağlarının iç kısımlarını fethetmek için fırsat kolladılar.

Doğu kaynaklarına göre Tuğrul Bey ve Çağrı Bey, 1029 yılında ölen Sultan Mahmud'un yerine geçen Mesud'dan, Horasan vilayetine yerleşmek için izin istediler. Halife'yi, dünya üzerinde tek yetkili temsilcisi olarak gören Gazneliler için bu isteği yerine getirmek mümkün değildi. Böylece Gazne Sultanı ile Selçuklu Beyleri arasındaki bağ koptu. Her iki boy, bundan sonra uzun zamandan beri planladıkları hedeflerine zorla ulaşmaya çalıştılar. Aylar süren savaşlardan sonra bir zamanlar çöllerde yaşayan Türkler, ilhak ettikleri

İranlıların kültüründen etkilenmeyip, kendi geleneklerini bağlı kalarak Horasan'ın hükümdarları hâline geldiler ve yerleşik insanların verimli topraklarında bile, tıpkı Atilla Han'ın komutasındaki Hunlar gibi, her zaman atlarına atlamaya hazır, hiç yorulmayan savaşçılar olarak kaldılar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'DA SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

VE

Selçuk Bey'in torunları artık büyük ve zengin bir ilin hükümdarlarıydılar, ama burasını da sadece daha uzaklara gidebilmek için bir karargâh olarak kullanıyorlardı. Gazneliler ise buna izin veremezlerdi, zira Türkler, onların batı ile olan ilişkilerini kesebilir ve Bağdat'taki halife üzerindeki etkilerini yok edebilirlerdi.

Doğunun sultanları tarafından fethedilen yerleri geri almak için düzenlenen ilk sefer, baş komutanları Beydoğdu tarafından yönetiliyordu: Bizans kaynaklarına göre emrinde 10 komutan altında 20 bin asker vardı. Selçuklular, düşmanı büyük, açık bir muharebede karşılamakta acele etmediler. Çölün kenarında kaldılar ve Hint ordusunun hareketlerini gözlediler. Beydoğdu, yakında olduklarını bilmiyordu. Ancak üçüncü gece, varlıklarını hissedebildi. Ordu, başarılı bir şekilde bozguna uğratıldı ve Sultan Mesud'un askerleri hiçbir şey başaramadan geri dönmek zorunda kaldılar. Bu, Gazne hükümdarı için onur zedeleyici bir hadiseydi. Duyduğu öfkenin ağırlığı ile yenilen bütün komutaların gözlerine mil çektirdi ve onuru kırılan askerleri gülünç bir biçimde kadın giysileri içinde sokaklarda dolaştırdı.

Selçukluların, İslâm dünyasının en iyi ordusuna karşı kazandıkları bu ilk büyük zafer, kısa zamanda her yerde duyuldu. Yabancı hükümdarların emrinde çalışan Türkler bu haberi sevinçle karşıladılar ve savaşa hazır bir biçimde özgür Türklerin karargâhına akın ettiler. Orta ve batı Asya'nın hemen her köşesinde, o dönemlerde her sarayda mutlaka Türk askerler bulunuyordu. Daha 1000'li yıllarda Büveyhiler

“Doğu Türklerinden” 20 bin askeri, istemedikleri bir halifeye karşı kullanmışlardı. Çocuklara bile merhamet göstermeyen bu acımasız askerler, Bizans tahtında hak iddia eden Skleros komutasında savaşı 3 bin Suriyeli tarafından defedilmişti¹ ve muhtemelen, Kafkasya’daki hanedanları içerisindeki karışıklıklarda da onların parmağı vardı². Birkaç yıl önce ise Bizans kaynaklarında “Tusper” adı verilen bir komutanın emrindeki Türk boylarından biri, Mısır hükümdarı tarafından Suriyeli düşmanlarına karşı yardıma çağırılmıştı³. Güçlerinin yukarıda sayılan kuvvetlerle genişletilmesinden sonra, Selçuk Bey’in torunları kısa zamanda her düşmanı korkusuz ve özgüvenle karşılayan, tanınmış ve korkulacak birer hükümdar hâline geldiler.

Gazneli komutanların Selçukluları yok etme çabaları her seferinde başarısız kaldı. 1035 yılında, Horasan Sultanı’nın hükümdarlığı sona erdi. Merv’de artık Meşed, Nişapur ve bölgedeki diğer şehirlere sahip olan Çağrı Bey hüküm sürüyordu. Bu arada Merv’deki insanların Türkleri bizzat davet ettikleri kesin olarak bilinmektedir⁴. Selçuklu Beyleri, sadece Türk bozkırlarının yakınlarında değil, daha sonra gittikleri her şehirde, her hükümdarın ülkesinde aynı şekilde karşılandılar, zira başka hükümdarlarla kıyaslandığında Türklerin hükümdarlığı altında yaşamak daha kolaydı. Selçukluların sabit olmayan ve otağlardan oluşan sade yaşamları, İran Körfezi’nde veya Hindistan’da görkemli yaşamları ve geleneksel savurganlıkları, Ekbatana ve Persepolis krallarından miras kalan krallarla kıyaslandığında daha mütevazı idi. Ayrıca bu krallardan daha zengindiler ve topraklarına kattıkları ülkeleri başarılı bir şekilde savunabiliyorlardı. 500 yıl öncesinde Tuna Nehri kenarlarında

da aynı şekilde Hun hükümdarlığı Doğu Roma hükümdarlığına tercih edilmişti.

Gazneliler, umutlarını hiç kaybetmemişlerdi. Sultan Mesud, tahtırevanlar taşıyan fillerle, sayısız atlar ve develer donatılmış dev – Doğu kaynaklarında 100 bin askerden bahsedilir – bir ordu topladı. Yoluna hiçbir Türk çıkmadı ve bütün şehirler, Nişapur’a ve Merv’e zaferle giren Sultan Mesud’un hükümdarlığını tekrar kabul ettiler. 1037’den itibaren Sultan Mesud iki yıl Horasan’da kaldı ve Oğuz meselesine çözüm bulmuş olmakla övündü.

1039 yılında Tuğrul Bey ve Çağrı Bey tekrar ortaya çıktılar. Tarihçi Mirhond’a göre Dandanakan Hisarı önünde, Bizanslılara göre İsfahan yakınlarında büyük bir savaş meydana geldi. Mesud bu savaşta ölmese de, bir daha bu bölgelere geri dönmedi. Selçuklu Beyleri için hiçbir tehlike kalmamıştı artık. Bizanslıların dediği gibi: “Aras Nehri’nin üzerindeki demir köprü geçilmişti.”

Ama Türklerin bu kadarla yetinmeleri mümkün değildi. Horasan’da özgür savaşçılar olarak yeni hanedan adına vergileri ve haraçları toplamışlardı. Tıpkı Cermenlerin Batı Roma illerinde yaptıkları gibi yerleşmeleri ve toprakları aralarında dağıtmaları; Arapların Maverâünnehir şehirlerinde yaptıkları gibi, İranlıların evlerine yerleşmeleri ve yaşam biçimlerini kökten değiştirmeleri mümkün görünmüyordu. Göçebe bir kavmin, tasarruflarını çoğaltmak ve kültürünü geliştirmek için barış ve düzen isteyen bir halka geçişi mümkün değildi. Ava, sürülerine ve düzensiz bir hayata alışık olan bozkırların ihtiraslı at binicisini, ekmek parasını kazanmak için her gün aynı işi yapan basit bir işçi, günler boyunca bağdaş kurmuş karanlık bir odada oturan bir zanaatkâr ya da Meşed pazarında mal satan bir tüccar olarak

düşünebiliyor musunuz? Bu yüzdendir ki, bu kavmin bozkırlardaki eski Türklere benzer yaşamları hiç değişmemiştir.

Böylelikle kazanılan zaferler sadece illerde Türk yöneticilerin atanmasına neden olmuştu. Türkler ne yerleştiler, ne toprağı işlediler ne de ülkenin doğal gelir kaynaklarını kullandılar. Kazanılan her zafer, sadece bir sonraki zaferin hazırlığı idi. Bu yüzden, enerjileri ve güçleri yettiğı kadar, bir fetihten diğerine koşular.

Roma İmparatorluğu'na bağı Ermeni ve Kafkasya topraklarında yapılan ilk fetihlerden birkaç yıl sonra, kardeşlerden biri, Çağı Bey öldü ve diğeri, Tuğrul Bey Bağdat'taki halife tarafından tanınarak, hükümdarlığının resmileştirilmesini hedefledi ve bu hedefine ulaştı.

Selçuklular, o tarihe kadar Gaznelilere ait toprakların bir kısmını zorla ele geçiren yabancı beylerden başka bir şey değildiler. Gazneli hükümdarlar uzun zamandan beri "Sultan" ünvanını taşıırken ve halife tarafından daha Büveyhî hanedanının kurucusuna Emirü'l-ümera ünvanı verilirken, onlar sadece mütevazı olan "Bey" ünvanı ile yetinmişlerdi. Tuğrul Bey, bu yüzden tıpkı daha önce ilk Büveyhî Muizü'd-devle'nin yaptığı gibi, İslâm dünyasının en yüksek ruhani liderinin yanı sıra, halifenin de onayını alarak, dünya kılıcının yanında ruhani kılıcı da sallamak için gerekli tedbirleri aldı.

Halife'nin 11. yüzyıldaki konumu, Roma'daki Papaların 8. yüzyılda ve 10. yüzyılda "barbarlar" kralı olan ve hizmetleri daha sonra kral tacı ile ödüllendirilen Kral Şarlman ve Kral I. Otto'nun fetihlerinden sonraki konumundan daha iyi ve sağlam değildi. Türklerin Bağdat'a yaptıkları ilk seferin sonucunda Deylem hükümdarı Melikü'r-Rahim düşürüldü ve Hz. Muhammed'in gerçek ruhani halefi tekrar halife oldu.

Tuğrul Bey ayrıca o güne kadar hiçbir Türk hükümdarın ziyaret etmediği kutsal şehir Mekke'ye yapacağı hacdan bahsetti (1055), ama Selçuklu hanedanı içerisindeki karışıklıklar, bu uzun ve bütün günahlardan arındırıcı yolculuğu yapmasını engelledi. Güneydoğuda Herat'a, güneybatıda (1051 yılından itibaren) Hemedan ve İsfahan'a kadar hüküm süren bu güçlü bey, kısa bir zaman sonra sayısız cami ve medreselerle dolu Bağdat'a, artık altın ve değerli taşlarla bezenmiş giysiler giyen adamlarının başında girme fırsatını elde edecekti.

Selçukluların, daha önce Gaznenilerin emri altındayken yendikleri eski Büveyhî hükümdarı Besasiri, halifeye başkaldırdı, ama Tuğrul Bey, tek bir darbeyle onun hem gücünü, hem hayatını aldı. Bu, Bağdat'taki halife için, Frank Kralı Şarلمان'ın Langobardları ve Roma'daki isyancıları, Papa adına yenmesi kadar önemli bir olaydı.

Bunun üzerine Tuğrul Bey, 800 yılında Batı Hristiyan dünyasındaki kralın taç giyme merasimine benzer bir görkemle o güne kadar Büveyhîlerin sahip oldukları Emirü'l Ümera rütbesine yükseltildi. Halife, siyah kaftanı ve elinde Peygamber'in basit, ama kutsal asası ile bir tahtta oturuyordu. Güçlü Türk Beyi önünde eğildi ve kutsal kaftanın eteklerine dokunmaya layık görülmeven dudakları ile halife sarayının zeminini öptü. Daha sonra kendisine halifenin yanında bir yer gösterildi ve saray yazıcısı yüksek sesle fermanı okumaya başladı. Bu fermanla Tuğrul Bey'e Büveyhîlerin yerine İslâm dünyasının her yerinde Peygamber adına tüm dünyevi güçleri kullanma yetkisi veriliyordu. Tuğrul Bey bu yetkinin işareti olarak kendisine uzatılan iki kılıcı aldı ve beline taktı. Kutsal sayıya sadık kalmak için sırasıyla hediye edilen yedi kaftanı giymek zorunda kaldı ve gücünün önemini ve kapsamını

orada bulunan herkese göstermek için, dünyadaki insanların sembolü olarak yedi ülkeden yedi köle geldi ve emri altına girdi. Daha sonra en yüksek dinî otoritesi olan halifenin altından yapılmış güzel kokulu kaftanı getirildi ve Tuğrul Bey'e giydirildi. Son olarak, biri sahip olduğu Fars tacının, biriyse kendisine yeni verilen ve Suriye, Akdeniz adaları ve Mısır ile Bizans üzerindeki haklara sahip olmasını sağlayan Arap tacının sembolü olarak, seremoni yöneticisi başına iki sarık sardı. Aslında tahtta istediği gibi oynatmaya, hatta tahttan indirmeye bile muktedir olduğu halifenin elini iki kez öptükten sonra – Tuğrul Bey bu arada halifeye eş olarak bir de kız kardeşini verdi – atına bindi ve sevgili barbarlarının başına geçti. Artık İslâm dünyasında Kuran'ın kurallarına göre ondan daha güçlü kimse yoktu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİZANS'LA İLK KARŞILAŞMALAR[*]

1040'lı yıllarda Türk komutanlarından biri, Konstantin Lichudes'in oğlu ve Vaspurakan Eyaleti'nin Romalı [Bizans] komutanı Stefan'dan, Tuğrul Bey'in Arap düşmanlarına karşı yürüttüğü savaşta kullanılacak birkaç piyade alayını, Roma'ya ait geçitlerden geçirme izni istedi ve tabii ki bu izni alamadı. Barbarlar da buna kızarak Bizanslılara saldırdılar. Stefan mağlup edilip, esir alındı ve birçok başka köleyle birlikte Azerbaycan iline götürölüp, Tebriz pazarında satıldı. Bu hadisenin üzerine onlarca yıl sürecek, ancak Selçuklu hükümdarlarının yine de bütün dikkatlerini vermeyecekleri bir savaş başladı.

Bu karşılaşma kesinlikle planlı değildi. Tuğrul Bey'in, Kafkas Dağları'nın eteklerindeki Doğu Roma illerinin memurlarına sınırda kendi beyleriyle eziyet etmekten ya da Rum esirleriyle övünmekten yapacak daha önemli işleri vardı. O, İslâm dünyasında kendine itibarlı ve kabul edilen bir yer edinmek ve bu yeri sağlamlaştırmak zorundaydı. 1063 yılındaki ölümüne kadar Bağdat, İran Körfezi ve Musul ile başka küçük şehirlere, kendi Türk beylerini neredeyse bağımsız birer yönetici olarak yerleştirmek üzere, Arap rakiplerini yok ettiğı Mezopotamya'daki durumları takip etti.

Tuğrul Bey, Bizans stilinde bir hükümdar değildi. Akrabaları, kendi başlarına ve sorumlulukları kendilerine ait olmak üzere ailenin reisine başvurmadan savaşlar yürütebiliyorlardı. İsrail'in oğlu olan yeğeni Kutalmış, ilk başlarda Bizanslıların "Karbesios"u Arap Kureyş'e karşı savaştı. Daha sonra Tuğrul Bey'in hizmetinden ayrıldı ve

isyancı olarak baba yurdu “Kara Kum” yakınlarında Harezm bölgesine döndü. Tuğrul Bey, ona orada saldırmak üzere bizzat gitmek zorunda kaldı. Aynı Kutalmış, daha sonra kardeşi Ebu Melek ile birlikte tekrar sultanın savaşçıları arasında görüldü. Kuzeyde başka bir ordunun başında bulunan Musa Yabgu’nun oğlu Hasan da Türk geleneklerine göre sadece itaat borçlu olduğu amcasına çok fazla danışmamıştı. Tuğrul Bey’in üvey kardeşi İbrahim Yinal, (Rumlar “Alim” der) mutlaka aynı düşüncede idi, zira o da ailenin reisine karşı aynı davranışları sergiledi ve sonunda silahlarını sultana karşı kullandı. O’nun ölümünden sonra, oğlu Ebu Melik, Kutalmış ile birlikte Roma topraklarına gittiler ve sadık birer müttefik olarak Roma İmparatoru’na hizmetlerini sundular. Ermenistan topraklarındaki Kars Kalesi’nde, imparatorun cevabını beklerken, Tuğrul Bey şahsen Gürcistan’a geldi, ama Kutalmış muhtemelen kaçtığı ve vatan topraklarına geri döndüğü için, intikam planlarından vazgeçmek zorunda kaldı. Açıkça görülüyor ki, sınırın hem bu tarafında, hem diğer tarafında kuzeyli isyancılar akıllarına gelen herşeyi yapmaktaydılar. Kutalmış, daha sonra yeni bir isyan sırasında genç bir akrabası, Çağrı Bey’in oğlu Alp Arslan’ın savaşçıları tarafından öldürüldü¹.

Bu asil prenslerin her becerikli Türkün doğal mesleğini yerine getirmesini kim engelleyebilirdi? Sultan, güneyde ve güneydoğuda işlerini yürütürken bu prensler kuzeydeki ve kuzeybatıdaki temsilcileri olarak komşu Rum bölgelerine akına çıkabiliyorlardı. Önlerinde, 4. yüzyıldan kalma güçlü ve eski Erzurum (Theodosiopolis) Kalesi’nin koruması altında, Suriyeli ve Ermeni tüccarların başka uluslardan tüccarlarla buluştuğu Erzurum’dan geçen ve Kafkas geçitlerine kadar uzanan önemli bir ticaret yolu uzanmaktaydı. Hem ganimet

toplama, hem de savaşta onur kazanma istekeleri geleneklere uygundu. Yıllarca Avrupa topraklarında kaldıktan sonra bile barışçıl bir komşusunu rahatsız etmek ve ona zarar vermek Türkler için hiçbir zaman bir suç sayılmamıştı. Sınır illeri onlar için sadece saldırıya hazırlanmak üzere saklanabilecekleri ve mağlup oldukları zaman geri gelebilecekleri bir yerdi.

Doğu Roma İmparatorluğu, sınır illerini başarılı bir şekilde savunacak durumda değildi. 10. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren büyük krallar, Roma İmparatorluğu'nun arması olan çift başlı kartalın Suriye'deki hükümdarlığını tekrar geri kazanmak için bütün güçlerini kullandılar. Anadolu kökenli Nikephoros Fokas ve Ermeni Johann Tzimiskes'in çabaları sayesinde Roma İmparatorluğu Kilikya geçitlerini, Urfa'yı, Antakya'yı, Dinayır'ı, haraç ödeyen şam'ı, Halep'i ve Trablus haricinde Suriye limanlarını tekrar geri kazanabilmişti ve Bağdat'taki halifenin güçsüz Arap emirlerinden oluşan temsilcileri her yerde bu enerjik Bizans krallarının silahlarına boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Suriye, Fenike, hatta Filistin tekrar geri kazanıldı. Roma bayrakları Nasıra'da dalgalanmış, fatihler Tûr dağına bile çıkmışlardı. Sınırların tamamında Justinian ve Mauricius zamanından kalma, çökmüş surlar yenilendi. 11. yüzyılda Antakya'da Bizanslı bir prens hüküm sürüyordu. Bölünmüş ve çökmüş Ermeni Krallığı ile Gürcistan Prenslıği yavaş yavaş doğal sonlarına yaklaşıyordu ve Konstantin Dukas zamanında, 1021 yılında Kral Basilius tarafından yapılan bir anlaşmaya göre, Kral Tzimiskes ile aynı dönemde hüküm süren Kral Aşod'un halefi olan Kars'ın Ermeni hükümdarı, Bizans ünvanını aldı ve Anadolu'da kendisine hibe edilen birkaç toprakla kaybettiği krallığı tazmin edildi. Kral III.

Haçık'ın (Gagik-Abas) tahttan inmesinden önce 1043 yılında Bagratlıların son gerçek kralı (takavuru) II. Kaçık (Gagik-Abas) de bu şekilde kandırılmıştı². Fars yönetimi altındaki Ermenistan'da, Abazya'da, bütün Yukarı Kafkasya'da bir zamanlar onurlu olan bu milletin en son bağımsızlık duygusu da kaybolmuştu. Türklerin ilk işgalleri sırasında Erivan'da Aras Nehri'nden Van Gölü'ne kadar uzanan bölgeyi kapsayan Vaspurakan Eyaleti'nde, 11. yüzyılda en asil ailelerden seçilen yüksek rütbeli bir vali oturuyordu. 1040 yılından 1060 yılına kadar bu makama sırasıyla Lukides'in oğlu ve Prusanos'un kardeşi Vladislav oğlu Aron getirildi. Sınır savaşlarında ayrıca General Kekaumenos'un adı da geçti. Kekaumenos, Açmiyazin yakınlarında, bir zamanlar Ermeni Patriği (Katholikos)'ne ait zengin bir manastırın ve 13 eski kilisenin bulunduğu, büyük ve güçlü Ani Şehri'nde oturuyordu³. Gürcistanlı klanların başında ise zeki, ama yeteneksiz bir adam olan Liparit adında yerli bir kral bulunuyordu.

Türk-Bizans savaşı yıllar boyunca sadece yerel bir karaktere sahipti. Tehdit altındaki Doğu Roma illeri kendi savunmalarını kendileri sağlamak zorunda bırakılmışlardı ve Gürcistanlılar eski savaş geleneklerine bağlı kalmışlardı. "Stratiyot" diye anılan savaşçı köylüler Vaspurakan komutanının bayrağı altında toplanmaya çağıldılar. Ne yazık ki, yerliler Bizans sistemine çok da taraftar değildiler, aksine İranlı komşularının örneğini takip ederek Türklerle el altından anlaşmaya yanaştılar. Aslında Roma'ya bağlı olan illerde ise küçük toprak parçalarının kullanım hakkı ile ödüllendirilen savaşçılardan bir çoğu, para vererek sevmedikleri askerlik hizmetinden muaf olmuşlardı. Askerlik hizmetinden kaçmalarını sağlayan, Konstantiniyye'de büyük Basilios'un

ölümünden sonra ortaya çıkan kadın ve lüks düşkünlüğü yüzünden doymak bilmez para hırsı idi. Paranın nereden geldiği hiç önemli değildi. Liderlerden bazıları eski zamanlardaki bağımsızlıklarına özlem duyuyorlardı. Onlar için Türkler, hak etmedikleri hâlde başlarına gelen bir felaketin intikamını almak için kolayca müttefik olabilirlerdi. Kaleler her ne kadar düzenli tutulsa ve yeterli sayıda askerle donatılsa da silah ve savaş aletlerinin sayısı yetersizdi. Bu eksiklikler, bir Stefan Voislav'ın, bir Delianos'un ve Alusianos'un veya bir Konstantin Bodin'in komutasında çıkan Bulgar ve Sırp ayaklanmaları ile ünlü Avrupa'da bile hissedilebiliyorsa, bu uzak bölgelerde daha büyük felaketler doğurabilir ve üç imparatorun çabaları ile tekrar canlandırılan imparatorluğun devamı için tehlikeli olabilirdi. Rumlarla Gürcü ve Ermeni prensleri arasındaki kavgalar durumu daha da kötüleştiriyordu. Yaşlı Monomahos'a, hükümetin dizginlerini elinden bıraktığı bir dönemde gönderilen acil mektuplar ve başkentteki sarayın gözde adamlarına gönderilen yardım çağrıları hiçbir işe yaramıyordu. Bölgenin kaderi daha baştan belli olmuştu.

Tuğrul Bey'in ölümünden önce Türk-Bizans savaşlarının kroniği aşağıda kısaca verilmiştir:

Vaspurakan komutanı Stefan mağlup olduktan sonra sultanın yeğeni olan Hasan'ın yönetimi altında yeni bir sefer düzenlendi. Pamuklu ceketler giymiş süvarileri Vaspurakan'ı bir kez daha işgal ettiler ve Ermeniler ile Gürcistanlılar, kayalıklara teras şeklinde inşa edilmiş köylerinden bu yeni misafirlerin gelişini izlediler. Tebriz'den Aras Nehri boyunca bugün Rus yönetiminde bulunan Yukarı Kafkasya'nın başkenti Tiflis'e kadar giden yol işgal edildi. Şimdiki Hristiyan Gürcülerin ataları ve şu anda siyasi ilişkiler

yüzünden Avrupa'ya kadar uzanan Müslüman Çerkesler önce işgalcilerle çok fazla ilgilenmediler, zira Kafkaslarda yaşayan bu savaşçılar kendilerini Türklerden üstün görüyorlardı. Bu rakiplerle savaşmak, onları esir almak Selçuklular için henüz hazır olmadıkları bir görevdi. Bu sayede hiçbir düşmana rastlamadan dağlardan Ermeni ovasına kadar indiler. Ovaya indikten sonraysa ahşap ve toprak evlerde yaşayan yöre insanları arasında tam bir katliam gerçekleştirdiler. Rumlar, köle pazarlarında satılmaları mümkün olmadığı için küçük çocukların öldürülmesinden şikâyet etmeye başladılar. Barbarlar ancak Büyük Zab Nehri'ne geldiklerinde Vaspurakan, Gürcistan ve Ani'den gelen imparatorluk ordusu ile karşılaştılar. Selçuklular saldırdılar ve Romalılar önce geri çekiliyormuş gibi yaparak kısa zamanda geri döndüler. Türklerin, Selçuklu hanedanına mensup komutanları Hasan bu sırada şehit oldu. Onun yönetimi olmadan, Türkler için sadece tek bir yol kaldı: Geri çekilmek (1048).

Sultan'ın artık görevi yeğeninin intikamını almaktı. Akıtılan Selçuklu kanı idi! İbrahim Bey – Selçukluların ifadesi ile - 100 bin civarında asker topladı ve atlar, kendi ülkelerinde böyle bir gelenek olmamasına rağmen, uzun bir yolculuğa uygun bir şekilde nallandılar. Yolları, bu sefer yakında bulunan kaleler es geçilerek doğrudan Erzurum'daki zengin mal depolarına uzandı. Altı gün süren sokak savaşlarından sonra herşey talan edildi, zengin ganimetler toplandı ve evler yakıldı. Kaputru (Pasinler) Kalesi'nde imparatorluk orduları ile karşılaştılar ve burada yapılan muharebeyi Türkler kazandılar. Bu sırada yeğeni öldürülen Liparit, esir olarak sultanın önüne getirildi.

Bizans İmparatoru bu meselenin artık sadece sınır boylarını ve Gürcistanlı kontları ilgilendiren bir mesele olmadığını

anlamak zorunda kaldı, zira Romalıların müttefikleri olan bir prens, Müslümanların liderinin eline geçmişti ve imparatorluğun onuru gereği Liparit geri verilmeli idi. Selçuklu hükümdarının Horasan'da tıpkı ataları gibi büyük bir saraya sahip olduğu Nişabur'a veya Rey'e elçiler gönderildi. Bu elçiler, imparatorluk için önemli olan savaş esiri Liparit'in iadesini talep ettiler ve Tuğrul Bey'e bunun karşılığında Konstantiniyye'den değerli hediyeler getirdiler. Namazı ve orucu ile tam bir Müslüman lideri olan Tuğrul Bey, eski Türkmenlerin zenginliklere göz dikme politikalarının aksine Liparit'i serbest bıraktı, hatta Bizans'tan gelen hediyeleri de kendisine verdi. Liparit, bunun karşılığında sadece "olanları unutma" ve bir daha hiçbir zaman Türklere karşı savaşmama sözü vermek zorunda idi. Aynı zamanda Bizans'a ilk kez gönderilen resmi elçiler vasıtasıyla Selçuklu Sultanı adına mağlubiyete uğrayan imparatorlardan yıllık vergi istendi⁴.

Bu talep aslında şaşırtıcı ve yeni değildi. Selçuklular ne de olsa kendilerini, İmparator Justinian'ın bile yıllık vergi vermek zorunda kaldığı İranlı hanedanlarının halefleri olarak görüyorlardı. Bizanslılar, beklendiği gibi, yıllık vergiyi ödemeyince Tuğrul Bey, asi Roma İmparatoru'nu dize getirmek için yeni seferler düzenlemek zorunda kaldı ve 1054 yılında Selçuklu Sultanı ilk kez bizzat ordusunun başına geçti. Bizanslılar, Türklerin ilerlemesini başarılı bir şekilde engellemek için tüm tedbirleri aldılar. Her yerde savaşmaya hazır birlikler vardı. Tuğrul Bey, Ermenistan'daki Malazgirt Kalesi'ni kuşattığında, kahramanca bir dirençle karşılaştı. Selçuklular, dallarla örülmüş ve ıslak derilerle örtülmüş arabalarla kalenin kapısını yakıp, üç yanı surlarla çevrilmiş şehri zaptetmekte muvaffak olamadılar. İçerden "İsa, bize

yardım et!” sesleri yükseliyordu. Barbarların yumuşak başlıklarla yeterince korunmayan başlarına kazıklar ve taşlar yağmaya başladı. Harezmi Beyi uzun lüleli saçlarından yakalanıp, kalenin içine çekildi ve başı caydırıcı bir örnek olarak Tuğrul Bey'e gösterildi. Tuğrul Bey bunun üzerine istemeyerek de olsa geri çekilmek zorunda kaldı.

Tuğrul Bey, daha sonra çabalarını ve kayıplarını karşılayacak zenginlikte olmayan bu kaleyi, ikinci kez kuşatarak şansını tekrar zorlamaktan vazgeçti. Yaşı iyice ilerlediğinde kızını Halife Kaim bi-Emrillah'la evlendirme onuruna nail oldu. Düğünden kısa bir süre sonra Rey'deki sarayında öldü ve mirasının tamamını yeğeni Alp Arslan'a bıraktı.

Monomahos'un ölümünden önce ve Porfirogenetlerden Zoe ve Teodora'nın tiksindirici kadın hükümlerlikleri sona ermeden önce, özellikle de giderek güçlenen Komnenos hanedanına mensup asker Kral İsaakios zamanında (1057-1059), imparatorluğun sınırları Türklere karşı akılcı bir şekilde savunulmuş, ordulara yeniden düzen getirilmişti. Bizans'ın geleneksel politikalarına göre bir barbar halkını, aynı boydan gelen başka bir halkla savaştırmak üzere Peçenekleri Tuna Nehri boylarından, Kafkasya'ya getirme çabaları başarısız kalmış, doğudaki büyük bozkırlardan gelen Peçenekler, Bitinya Dağları'ndan daha öte gitmemiş, açıkça isyan etmiş ve geri dönmüşlerdi. Ama Konstantiniyye'deki küçük asil Fransız ailelerden gelen ve orduya dahil olan genç paralı askerler, aynı vicdana sahip değildiler. Birkaç yıl sonra büyük kahramanlıklarda bulunmak üzere tehdit altındaki Ani sınır kalesinde görüldüler. İyi eğitilmiş, resmi Bizans kaynaklarına göre bu Frank paralı askerler çok kaba insanlardı. Asya'ya geldikten sonra ise kaba karakterleri daha

da ortaya çıktı ve sadece adları ile elbiseleri Hristiyan ve Batılı olarak kaldı. Bunun dışında herşeyleri ile gözüpek, dirençli, ganimet sever ve gösterişe varan cömertlikleri ile tıpkı ünlü düşmanları Türklere benzemeye başladılar.

11. yüzyılın sonlarına doğru ismen Bizans'a bağlı Frankopollerle (paralı askerlerle) Türk Sultanı'nın hakimiyeti altında olan Turkopoller (Hristiyanlaşmış Türkler) arasında her gün düellolar, sadakatsizlikler ve para ile özgürlük satın almalar baş göstermeye başlamıştı. Her iki tarafın gururlu askerleri bayraklarını korumak için ellerinden geleni yaptılar. Üçbin askeri ile Ermenistan Dağları'nda gezen Türk Saltuk, Frank halkına mensup Herve şahsında kendisine denk bir rakip buldu. Bu iki rakip, her iki tarafın da ele geçirmek istediği Ahlat kalesi önlerinde az mı çarpıştılar! Doğuştan Bizanslı olanlar da bu oyuna yavaş yavaş alışmaya başladılar. Doğu orduları komutanı (Kuropalatas) Manuel Komnenosos barbarlar tarafından iki eniştesi ile birlikte esir alındı ve Selçuklu Sultanı'nın Bizanslı tarihçiler tarafından "Chrysoskulos", Ermeniler tarafından "Krudi" diye adlandırılan en iyi arkadaşı ve müttefikine dönüştü. Artık yakın dostunun yanında Türk isyancıların başında at koşturuyor ve sultanının ülkesine zarar veriyordu. Ölümüne kadar aynı zamanda Yörüklerin ve Bizanslı subayların hem dostu, hem düşmanı, hem de tahtta hak iddiasında bulunan Müslüman bir yardımcısı olarak kaldı⁵.

Stratopedarch ve Rektor ünvanlarıyla en yüksek rütbeli komutan olarak öncelikle eski rahip Hadım Nikephoros anılır. Onu, Teodora'nın hükümdarlığına kadar Komnenos halkından İsaak izler. Konstantin Dukas'ın (1059-1067) hükümdarlığı zamanında, serhat kontu ünvanına sahip böyle başka bir komutanın adı geçmez, ancak Dukas'tan sonra yine bir

Komnenoslu - daha önce adı geçen Manuel - bu konuma getirildi. Ondan sonra ise akılcı olmayan bir şekilde, bu rütbe geçici de olsa kaldırıldı.

Tüm bu olanlar Ani Şehri'nin eninde sonunda Türklerin eline geçmesini engelleyemedi. Bölgenin savunması ile görevlendirilmiş Ermeni Bagrat'ın (veya Pangratios) dikkatsiz bir saldırısı yaşlı sultanı kızdırdı ve Tuğrul Bey, Vaspurakan'ın ilhaki ile sonuçlanan misilleme seferini bizzat yönetti. Aynı zamanda, bir zamanlar verimli olan Gürcistan toprakları kendi boylarının beylerinden başka kimsenin otoritesini kabul etmeyen Türk boylarının saldırılarından ve yıllarca kesilen ticarî ilişkilerden dolayı fakirleşti, hatta terkedilmiş bir biçim aldı⁶.

1067 yılında eşi Konstantin Dukas'tan sonra tahta çıkan İmparatoriçe Eudokia zamanında, yine tek başına hareket eden Mezopotamyalı Türkler, imparatorluğun doğudaki diğer sınırı Fırat'ı durdurulamadan geçtiler. Buradaki ordular, Aras Nehri kenarındaki ordulardan daha vahim bir durumda idi. Düzensizlik ve erzak azlığı felaketin sonunu hızlandırdı. Yörüklerin bu kadar kolay ilerlemelerinden dolayı Doğu Roma bayrakları altındaki korkak askerler Yukarı Fırat'ın kenarında bulunan Malatya iline kadar, hatta daha da uzaklara kaçtılar. Barbarlar, Lübnan ve Toros Dağları'nın oluşturduğu üçgenin ucunun etrafından dolaşarak ilk defa Anadolu'nun serin vadilerini ve verimli topraklarını gördüler. Şehirlerde zengin ganimetler bulma umuduyla hilallerle süslü tuğlarının altında tüm güçleriyle Kayseri'ye kadar ilerlediler ve doğu keşişlik kurumunun kurucusu olan Aziz Basilios'un doğduğu yer olmakla övünen bu şehri zapt ettiler. Savaşçılar şehrin koruyucusu olan bu azizin kilisesine girdiler ve değerli ne varsa götürdüler. Toros Dağları'nın eteklerinde ilerlemeye

devam ederek Kilikya vadilerine ve neredeyse Batı'nın mavi denizine ulaştılar.

Selçuklu Sultanı tarafından bir seferinde “vahşi aslanlar” olarak adlandırılan bu askerler, 10. yüzyılda yapılan Haçlı Seferleri'nden sonra 1063 yılına kadar Bizanslıların elinde bulunan Halep vadisine yöneldiler. Halep çevresinde imparatorluk tarafından talep edilen yüksek vergilere ve imparatorluk memurlarının davranışlarına karşı başkaldıran yerli isyancılar doğal müttefikleri hâline geldi. Daha önce Malatya ve Kilikya (Çukurova) illerinden sadece geçmelerine izin verilmişken şimdi onlara, tıpkı daha önce bazı Ermeni bölgelerinde olduğu gibi, kurtarıcı olarak kucak açılıyordu. Burada Rum ahali mevcut değildi. Bölgede yerleşik insanlar, halifelerin ve emirlerin zamanından kalan Araplar ve Müslümanlığa geçen Suriyelilerle Nesturîler olarak resmi kiliseden ve onu koruyan devletten nefret eden Hristiyanlardı. Yanlarına müttefik olarak Haleplileri de alan, bu yeni bir ırka mensup olan “Persler” Suriye ilini yöneten Bizanslı dükün oturduğu, yoğun bir nüfusa sahip ticaret şehri Antakya üzerine yürüdüler. Ancak çok iyi korunmuş bu şehri alamadılar, dolayısıyla Kayseri'de yaptıkları gibi güzel kiliselerini de talan edemediler. Ama Türklerin gücü artık Kuzey Suriye'nin her tarafında tanınıyor ve dehşet saçıyordu. Daha sonra imparator olacak Bizanslı General Nikofor Botaniates köken itibarıyla köylülerden oluşan çok sayılardaki savaşçılardan koruyucu bir ordu bile oluşturamadı. Tıpkı Fırat, Halis ve Kızılırmak kıyılarındaki eyaletlerde olduğu gibi, burada da bu büyük akınlar zaten ilhak edilmiş bir ülkeye yapılan silahlı bir gezi gibi gerçekleşiyordu⁷.

Tuğrul Bey'in ölmesi üzerine 1063 yılında tahta geçen genç Sultan Alp Arslan, bu büyük fethi sona götürebilecek doğru adamdı. Amcasının sadık veziri Amidü'l-mülk'ü görevden aldı ve onun yerine iç işlerinin tamamını teslim edebileceği ve ölümüne kadar Selçuklu Sultanı'nın bütün idari işlerini görecek başka bir yardımcı getirdi: Doğulu tarihçilerin övgü ile andıkları Nizam ya da Nizamülmülk. Hiç kimsenin Arapça saray adı olan Ziyaedddin Edhatü'd-devle ile değil de, taşıyıcısından aynı aslan yürekliliğinin beklendiği savaşçı adı ile tanınan Alp Arslan, dokuz yıllık kısa hükümranlığı boyunca hanedanının ve genç imparatorluğunun tüm düşmanlarının acımasız rakibi ve cezalandırıcısı olmuştu.

Selçuklu İmparatorluğu'nun birliğini tekrar oluşturmak için elinden gelen bütün çabayı gösterdi, zira değişik illerin kısmen Selçuklu, kısmen basit askerlerden oluşan ve illeri eski İran ve Arap örneklerine göre tek başına idare eden valileri, kral ünvanını kullanmışlardı ve sultanları nezdinde de kral gibi davranacaklarının işaretlerini vermişlerdi. Özellikle merkezi Rey olan Selçuklu hanedanına mensup şehzâdelerin hüküm sürdüğü Maverâünnehir ve Azerbaycan illerinde bu durum bariz bir şekilde görülüyordu. Selçuk Bey'in mezarının bulunduğu Cent'te bile bir kral geçici olarak tahtını kuruyordu ve Harezm ile Horasan'da iki ayrı hükümdar vardı. Ancak Alp Arslan kısa bir zamanda her yerde kendi hükümranlığını ilan etti. Bazı kaynaklarda, batıya yaptığı akınlar öncesinde tüm madunlarını ölümünden sonra oğlu Melikşah'ın tahtın varisi olarak tanımaları yönünde zorladığı anlatılmaktadır⁸. Bu genç şehzâde, daha sonra 1064 yılında "Sultan" ünvanını alacak ve Fırat kıyılarında başkomutan olarak savaştığı görülecekti⁹.

Ani Şehri'nin işgali; Gürcistan Kralı Gurken'in tahttan indirilmesi ve koyu bir Hristiyan olmasına rağmen kızının Türk Sultanı'nın karısı olması; Yukarı Kafkasya'da sayısız kalenin zaptı ve son olarak, daha önce de bahsedildiği gibi, malını mülkünü Bizanslılara bırakan ve Kapadokya'ya yerleşen Kars bölgesi kralı Kaçık'in (Gagik-Abas'ın) ilhaki Sultan Alp Arslan'ın ikinci yılında gerçekleşti¹⁰. Bizanslılar, bu hadiseden çok etkilendiler. Türkler, zamanla bütün Ermenistan için onlara tâbi olacak bir patrik tayin edebilirdi¹¹ ve uzun zaman önce Bizans'ın etkisi altına giren Ermenistan, Selçuklulara kucak açmaya dünden razı olabilirdi. Artık bu işgalcilere son darbeyi vurmanın vakti gelmişti.

İmparatoriçe Eudokia'nın emrinde çalışkan, ama artık genç olmayan bir subay vardı: Romanus Diogenes, nam-ı diğer Romen Diyojen. Eudokia, oğullarının tahtına göz diken rakiplerine karşı destek alabilmek için Romen'le ikinci evliliğini yaptı. Alp Arslan veya oğlu Melikşah, fethedilen Ani Kalesi'nden imparatorluğun kuzeydeki büyük illerine doğru yola çıktığında IV. Romenos henüz Konstantiniyye'ye varmamıştı (1067)¹². İmparator, Selçukluların fazlasıyla ilerlemiş sınırlarını genişletmelerini durdurmayı kendine görev saydı ve kendisine bağlı birlikleri topladı: Makedonyalı Slavlar, Bulgarlar, Tuna kıyılarındaki Peçenekler, doğulu paralı askerler, Varegler [Normanlar hassa kuvveti] ve Frank paralı askerler. Kapadokya'ya vardığında 1068 yılı baharında bölgedeki stratiyotları (köylü savaşçıları) da çağırdı. Burada, Selçukluların iki bölüme ayrıldıklarını, kuzeye doğru ilerleyen bölümün Kızılırmak Nehri'ne ulaştığını ve Aziz Gregor'un doğum yeri olan Niksar'ı (Neoceasaera) zaptettiğini öğrendi. Aynı nehir kenarında bulunan Sivas ilinden, imparatorluk ordusundan birkaç birlik Ermenistan

Dağları'na doğru yola çıktı ve birkaç kayıptan sonra oradaki Selçuklu birliklerinin çekilmesini sağladı: Tabii sadece birkaç ay sonra geri dönmek için. Döndüklerinde ise tıpkı Niksar'da olduğu gibi, sürekli olarak yerleşmeyi hiçbir zaman düşünmedikleri ve bu yüzden sadece talan etmekle yetindikleri Sakarya Nehri kenarındaki Frikya şehri Akçay'a (Amorium) ulaştılar.

Bizans ordusu, bu başarılarından cesaret alarak Türklerin Maraş ve Kommagene vadileri yönünde ilerleyen güneydeki bölümüne karşı harekete geçti. İmparator'un birlikleri büyük bir dirençle karşılaşmadılar. Düşmanlar, küçük birliklere ayrılmış ve Fırat kıyılarındaki kalelerine veya Suriye'deki üslerine saklanmışlardı. Anadolu vadilerinin kızgın güneşi altında, yorgun imparatorluk ordusunun birkaç birliği Malatya'ya doğru yola çıktı. Romenos ise Halep'e kadar ilerleme umuduyla Fırat serhat kontluğunun¹³ eski ikameti olan Pamukkale'ye hareket etti. Ancak, küçük kaleler için yapılan savaşlar ve Halep Emiri Mahmud'un Arap birlikleriyle uğraşması yüzünden çok zaman kaybetti ve birçok kez Arapların eline düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bir süre sonra birlikleri iyice yoruldu ve sayıları büyük şehirlerde güçlü müdafaa kıtaları bırakamayacak kadar azaldı, öyle ki, Halep ilinin komutanı bile onları oyalamaya yetiyordu. Alp Arslan ise Arapların küçümseyerek "Rum kralı" olarak adlandırdıkları Roma İmparatoru'nun Suriye'deki maceralarına aldırış etmeden uzun zamandan beri İran'daki başkentinde dinleniyordu.

Romenos, Halep Emirine kafa tutmuş olmak ve bütün bir yaz boyunca Anadolu'daki sınır illerinde bulunmuş olmaktan; imparatorluğunun en uç noktalarını ziyaret etmiş ve sadece şeklen bile olsa bir Nikeferos'un ve bir Tzimiskes'in ihtişamlı

günlerini geri getirmiş olmaktan gurur duyuyordu. Muhtemelen Konstantiniyye'ye geri döndükten sonra zaferini kutlamıştı. Alp Arslan gibi bir rakibi çok küçümsüyor ve onu sadece bir an için şansı yaver giden geçici bir barbar lideri olarak görüyordu. Bu düşünce, bir sonraki baharda neden Alp Arslan'a karşı yeniden büyük bir sefere çıktığını da açıklıyor.

Romen Diyojen, tekrar yola çıktıktan sonra sadece Eskişehir'e kadar ilerledi ve burada Türkler tarafından tahrip edilen Kayseri Kalesi'ne ulaşmak için doğuya döndü. Peçenekli ve Latin hafif süvarileri ara sıra Türk birliklerine rastladılar. Birinci seferinde olduğu gibi direnenler acımasızca katledildiler ve Romen Diyojen, o güne kadar barbarların işgal ettiği ülkeyi sabırla temizledi. Barışçıl Rum köylülerden oluşan ve Türklerin akınlarını bugüne kadar Tanrının bir cezası olarak gören yerliler, imparatorlarının ülkede bulunmasından cesaret aldılar ve barbarların bulunduğu yerlerin keşfedilmesine ve katledilmelerine yardımcı oldular. Artık birçok cürümün intikam saati gelmiş gibi görünüyordu.

Kendisini hiç yormamış olan bu seferden sonra, kötülüğünü ve yıkımını isteyen birçok kişinin bulunduğu başkente dönmek istediği söylene de, Romen Diyojen seferini uzatarak daha iyi işler başarabileceğini umut etti. Böylece tekrar güneye yöneldi ve yine Fırat kıyılarına kadar geldi. Ondan önceki imparatorlardan birinin adını taşıyan Romanopolis Kalesi'nden önemli bir gücü Halep'e gönderdi, ama başlarında bulunan Ermeni asıllı komutanın beceriksizliğinden dolayı bu birlikler başarılı olamadılar. Romen Diyojen, bunun üzerine Toros geçitlerine doğru yola çıktı. Ormandan çıktıktan sonra Sivas'ta daha önce kaldığı yerde konakladı ve kısa bir süre sonra, bu sefer daha mütevazı bir şekilde Konstantiniyye'ye döndü.